

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2023 / 1: 1-28.

Uygurca - Çince İdikut Sözlüğünde Moğolca Sözcükler: Kökenbilimsel ve Anlambilimsel Bir Değerlendirme*

Sefa ÇİÇEK**

Öz: Sözlükler dillerin tarihi gelişimi hakkında somut bilgi ve bulgular elde etmek adına daima birincil kaynak olmuşlardır. Muhtevaları bakımından dillerdeki etkileşimin gerek kültürel gerekse ödünçleme gibi dilsel sonuçlarını barındırmaları bakımından önem arz etmektedir. Tarihsel Türk dili alanındaki çalışmalar için oldukça önemli bir kaynak olarak Uygurca- Çince İdikut Sözlüğü de bu sözlüklerden birisidir. Bu yazı, Mağfiret Kemal Yunusoglu'nun üzerinde çalışmış olduğu Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü'nde belirtilmeyen Moğolca sözcükler tespit edilerek, varsa türevleri verilip kavram alanlarını belirleyip tanıklar göstermeyi ve kavramlar için köken önerileri sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Uygurca- Çince İdikut Sözlüğü, Tarihsel Türk Dili, Türk-Moğol Dil İlişkileri, Ödünçleme.

Mongolian Words in the Uyghur-Chinese Idikut Dictionary: An Etymological and Semantic Evaluation

Abstract: Dictionaries have always been the primary source for obtaining concrete information and findings about the historical development of languages. In terms of their content it is important in respect of having both cultural and linguistic results -such as borrowing- of the interaction in languages. The Uyghur-Chinese Idikut Dictionary is one of these dictionaries, which is a remarkable source for studies in the field of historical Turkic language. In this article, it is aimed to identify Mongolian words that are not mentioned in the Uyghur-Chinese Idikut Dictionary, on which Mağfiret Kemal Yunusoglu has worked, and to show witnesses if any by giving their derivatives, and to propose etymon suggestions.

Key words: Uyghur - Chinese Idikut Dictionary, Historical Turkic Language, Turkic and Mongolian Language Contact, Borrowings.

* Derslerde daima bilginin paylaştıkça çoğalacağına inandıran ve hazırlamaya çalıştığım bu makalenin konusunu büyük bir incelik ve nezaket örneği göstererek öğrencisine öneren ve çalışması için öğrencisine daima destekçi olan Hocam Prof. Dr. Bülent Gül'e teşekkür ediyorum. Bilgi ve birikimini hiçbir zaman esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Ferruh Ağca'ya yaptığı yönlendirmelerden dolayı teşekkür ediyorum.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (Türkiye). E posta: sefacck@gmail.com/ ORCID ID: 0009-0003-9195-647X.

Giriş

Yüzyıllardan beri toplumlar arasında doğru ve etkileşimli iletişim kurmanın birincil koşulu her zaman dil olmuştur. Toplumlarda siyasî ve kültürel olarak tarihin her safhasında hükmedilen kavimlere ve toplumlara, mensup olunan dilin öğretilmesi gibi bir içgüdü var olmuştur. Bu güdüyle beraber kavimlerde ve toplumlarda sözcük alışverişleri ve kuvvetli kültürel etkileşimlerin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu durumun kaçınılmaz sonuçlarından birisi de dilin yabancılara öğretilmesi sebebiyle kurulan tercüme büroları ve hazırlanan sözlükler olmuştur. Diploması alanında başarılı olmanın, yabancılar ile daha iyi bir iletişim kurmanın ilk engeli dil olması dolayısıyla kurulan tercüme büroları ve bunun yanında hazırlanan sözlükler, dil faktörünün aşılmasında önemli rol oynamıştır. Söz konusu sözlüğün yazılmış olduğu dönem ve zamana kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Yuán Hanedanı, 1271-1368 yılları arasında Moğollar tarafından kurulmuş bir hanedan olup Çinlilerin ayaklanmaları sebebiyle devrilerek yerine Çinliler tarafından Ming Hanedanlığı (1368-1644) kurulmuştur. Gelişen olaylar sonucunda Çinliler topraklarına gelen yabancılara istila teşebbüsüne dikkat ederek diplomasıye oldukça özen göstermişlerdir. Diplomasıde parlak bir gelecek için öncelikle yabancılara dilini çok iyi bilinmesi gerektiğinin farkında olan Ming Hanedanlığı, yabancı dil alanında önemli çalışmalar yapmıştır (Li 2015: 24-25). Ming Hanedanlığı döneminde de dil problemlerinin çözümü için sistemli ve düzenli tercüme bürolarının olduğunu söylemek mümkündür. Ming Hanedanlığı döneminde hazırlanan sözlükler, Çin tarihindeki sözlükçülük çalışmalarını ileriye götürmüş ve bu alanda gelişmesini sağlamıştır. “Huá-yí-yi-yü”, Ming Hanedanı’nın (1368-1644) ilk döneminden beri telif edilmiş olan Çince ve komşu dilleri arasındaki türlü sözlüklerin genel adıdır (Li 2015: 24-25). Dönemde yapılan çalışmalarda büroların sistemli bir düzenle işlemesi dikkat çekmektedir. Mütercim öğrenciler yetiştirilmesi ve onlara maaş bağlanması da bu sistemin düzenini gösteren unsurlardan birisidir.

Ming Hanedanlığı döneminde hazırlanan ve tarihsel Türk dili için de oldukça önem arz eden bir sözlük de Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü olmuştur (Bundan böyle: UÇS). Ssü-i kuan’ın ortaya koymuş olduğu sözlüklerden birisi olan UÇS, Uygur diliyle ilgili *Kao-ch’ang-kuan-tza-tzu* (İdikut Kurulu Sözlüğü veya İdikut Sözlüğü) adlı sözlüktür (Yunusoğlu 2012: 19). Sözlüğün çok fazla istinsah edilmesi sonucunda çeşitli adlarla kaleme alınmış olması ve bunun sonucunda da pek çok nüshasının ortaya çıkması söz konusudur.¹

Sözlük içerisinde Türkçe kökenli sözcüklerin yanı sıra farklı dillerden de ödünçlenen sözcükleri önemli ölçüde barındırması bakımından incelemeye değer bir eserdir. Eserde Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerin sayısı Moğolca ve Çince alıntı sözcüklere oranla daha az olduğu söylenebilir. Bu durumun ana etmeni olarak sözlüğün hazırlandığı bölgenin etkisi ve farklı dinlerin tesirinin azlığı olduğunu belirtmek gerekir. Aynı zaman diliminde Turfan ve Kumul Uygurlarının hâlâ Budizm’e inanmakta olmasıyla beraber Budist terminolojisinin etkisini de göz önünde bulundurmak daha doğru bir değerlendirme yapılmasını sağlayacaktır (Yunusoğlu

¹ Makalenin konusu, UÇS’de Moğolca sözcükler olması dolayısıyla çok ayrıntı verilmemiş olup daha ayrıntılı bilgi için Mağfret Kemal Yunusoğlu’nun Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü adlı eseri incelenebilir.

2012: 55). Sözlükteki ödünçlenen sözcüklerin sıralanmasıyla ilgili değerlendirmesinde birinci sıraya Moğolcayı koyan Yunusoğlu (2012: 55), Ming Hanedanlığı öncesinde Çin'in idaresini 100 yıldan fazla elinde tutan Moğol İmparatorluğu'nun etkilerinden kaynaklandığını, ayrıca bu sözcüklerin geniş bir sözcük yelpazesine sahip olduğunu belirtir.

Öte yandan UÇS'teki söz varlığı ile 13-14. yüzyıllarda yazıldığı düşünülen Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nın söz varlığı arasındaki yakınlık da dikkate değer bir ayrıntıdır. Bu meselenin araştırılıp incelenmesi ve karşılaştırılması dâhilinde daha farklı sonuçlara da ulaşmak mümkün olacaktır².

Bu makalede, Yunusoğlu'nun UÇS'te tespit ettiği Moğolca sözcükler haricinde tarafımız tarafından tespit edilen Moğolca sözcüklere yer verilerek, varsa türevleri verilip tanıklar göstermeyi ve köken önerileri sunmayı amaçlamaktadır.

Kavram ve Kavram Alanı

Dil ödünçlemelerinde bazı sözcükler tam anlamıyla hangi dile ait olduğu açıklanamadığı durumlar söz konusudur. Bu tür sözcüklerin kökeni için fonolojik ve morfolojik durumlar göz önüne alınmaktadır. Bu niteliklerin yanında sözcüğün hangi dile ait olduğunu tespit etme hususunda incelemelerin ve araştırmaların başvurduğu diğer önemli unsurlar ise kullanım alanının genişliği, çok anlamlılığı ve türevlerinin söz konusu dilde yaratılmış ve işlenmiş olması gibi ölçütler de göz önünde bulundurulmalıdır. Konuyla ilgili Türkçe ve Moğolca arasındaki ortaklıkların köken itibarıyla hangi dile ait olduğunun tespit edilmesi için yukarıda sayılan ölçütler gibi pek çok ölçüte ihtiyaç duyulduğuna dikkat çeken Gül (2004: 126) bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

“Bilindiği üzere metinlerdeki Türkçe köklere Moğolca eklerin, Moğolca eklere Türkçe eklerin getirilerek yeni sözcükler türetilmiş olduğuna tanık olunmaktadır. Bu tür melez sözcüklerin yanında her iki dilde de var olan sözcükler de vardır ki, bunlar için kullanılabilecek ölçütler ses bilgisel, biçim bilgisel ve semantik ölçütlerdir.”

Bu niteliklerle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz dilde yer etmiş olan sözcüklerin kullanım alanları ve kavram alanları son derece önemlidir. Gül (2004: 126-127)'ün belirttiği gibi ödünçlenen sözcüklerin Türkçede veya Moğolcada geniş kullanım alanına sahip olup özel bir anlam alanının işaretleyicisi olarak kullanıldığı, anlamsal çeşitlilik barındırdığı ya da mecaz kullanımının konuşurlar tarafından tercih edilip edilmediği köken önerileri için önem taşımaktadır³.

Her dilin kendi içerisinde bir sistematığı ve düşünüş yolunun olduğu çeşitli dilbilimciler tarafından belirtilmektedir. Bu bağlamda bir dilde var olan sözcüklerin ve kavramların o dilde edinmiş olduğu yeri ve kavram alanını temsil ettiği söylenebilir. İnsanoğlunun geliştirmiş olduğu dil yetisinde bu konumlama, sınıflandırmaya dayanan bir yöntemle izlenmektedir. Aynı zamanda bu yeti kişilerin ve toplumların edinmiş olduğu deneyimlerle hayatı tanınması ve depolanan hayat algılarıyla da ilişkilidir. İnsanın yaşamı boyunca kazanmış olduğu deneyimleri sayesinde oluşan zihinsel süreçlerin tamamı insan bilişiyle yakından ilişkilidir.

² Detaylı bilgi için bkz. F. Ağca ve B. Gül (2018) “Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanında Geçen Moğolca Sözcükler”.

³ Detaylı bilgi için bkz. Bülent Gül (2020) “Türkçe ve Moğolca İlişkisi Üzerine”.

Zihinsel bir faaliyet olarak değerlendirilen bu durumun belli girdiler öncülüğünde ve insan zihninde oluşan her türlü anlamın ve karşılığın algı, dikkat etme, yorumlama gibi faktörler sonucunda insan bilişinde benimsenen durumları karşılamaktadır. Hayat algısının bir göstergesi olan dillerdeki sözcükler ise bu zihinsel sürecin bir sonucu niteliğindedir. Sözcük ödünclemelerinde de bu durum son derece önemli bir özelliktir. Ödünclenen her sözcük yalnızca eksiklik gereksiniminden dolayı alınmamış olup söz konusu olan dönemde baskın dil denilen bir dil algısı dolayısıyla ve siyasi, ekonomik gibi pek çok sebepten ödünclemeler görülebilir.

Aksan, kavram üzerinde, özellikle felsefe ve ruhbilim alanlarındaki çalışmaların büyük yer kapladığını belirtmiştir. Bazı bilginlerin dilden ayrı olarak kavramların ayrı olabileceğini kabul ettiklerini, dile dayanmayan dilin dışında kavramların da bulunabileceğini düşündüklerini belirtmektedir. Dilbilimsel tanımını ise şu şekilde yapmaktadır: “Kavramlar insanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihninde yer eden ve bir *soyutlama*’yla (abstraction) dile dönüşen yönüdür, göstergelerin gösterilen yanıdır.” Öte yandan Aksan, dillerdeki kavramların insanoğlunun yetiştiği çevresi, birikimleri ve ruhsal yapısına göre de şekillenebileceği belirtmektedir (2017: 52-53). Kısacası kavram denilen olgunun birçok disiplinde yer ettiğini ve toplumda bulunan her birey için ayrı derecelerde bir anlam ve zihinsel algıyı ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Ortaya atılan kuramın temeli, kavramların zihinde birbirlerinden soyutlanmış olarak ayrı ayrı bulunmadıkları, bir mozaik gibi birbirleriyle sınırlandıkları, içinde birbirlerini etkiledikleri alanlar oluşturdıkları biçiminde açıklanabildiğini belirtir (Trier’den Aktaran: Aksan 2017: 54). Ele alınacak sözlük dolayısıyla bu yazıda çıkarılacak kavram alanı ve kavram haritaları Türkçe ve Moğolca çerçevesinde değerlendirmeye çalışılacaktır. Eski Türkçede gördüğümüz bazı sözcükleri Orta Moğolcada veya Moğol Yazı dilinde görebiliyoruz bu kelimeler literatürde “paralel sözcükler” olarak sınıflandırılmaktadır. Burada incelenen sözcüklerin hangi dile ait olduğu veya kökeni hakkında belli bir sonuca gidilememesi durumunda yukarıdaki sayılan ölçütler sözcük kökeninin belirlenmesi bakımından birincil kaynak olacaktır. Bu bakımdan kullanım alanı, kullanım sıklığı, evrildiği ve türetildiği kavramlar dâhilinde köken önerileri sunulmaya çalışılacaktır.

UÇS’te Geçen Moğolca Sözcükler

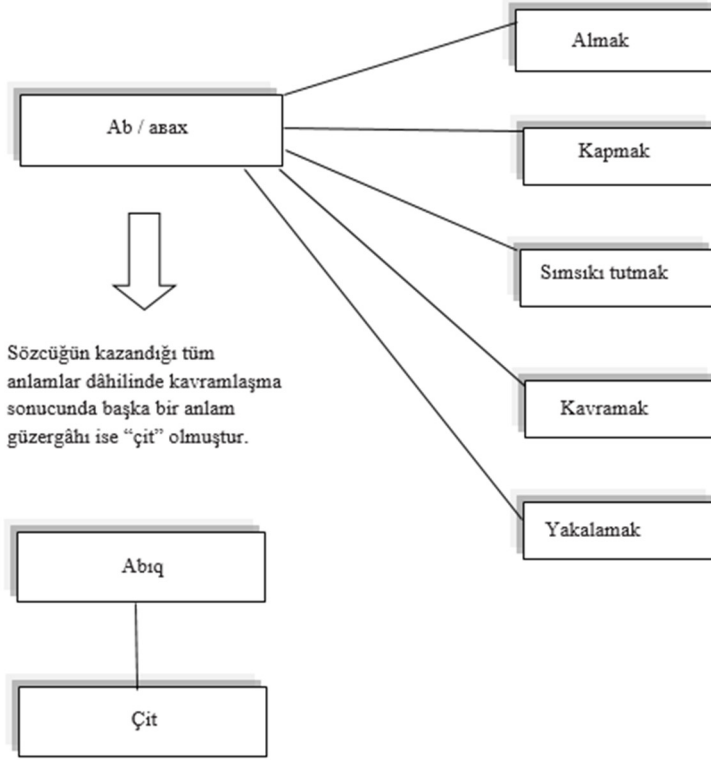
abıq “çit, çevrilen çit” < Mo. ab- /abax/ avah

Sözcük UÇS’te *abıq* (P72) “çit, çevrilen çit” anlamı karşılığında verilmiştir (Yunusoğlu 2012: 151). Sözcük kökünün *ab-* fiilinden geldiği düşünülebilir. Fiilin anlam alanı oldukça geniştir. Bu bakımdan Lessing sözlüğünde tanıkladığımız bu fiilin “çit, çevrilen çit” anlamına ulaşılacak anlamlar ve kullanımlar üzerinde durulacaktır.

Fiilin ilk anlamı “almak, kapmak, sımsıkı tutmak, kavramak, yakalamak” olarak verilmiştir. Bu anlamlarla kurulan birleşik yapılarda “koruma, saklama” anlam alanlarını işaretleyen kullanım söz konusudur. Mesela Lessing (2003: 1) sözlüğünde madde başı olan bu fiil için verilen örnek dikkate değerdir: “*ab-çu yabuhu: alıp gitmek, götürmek; bakmak, saklamak, korumak*” şeklindeki kullanım bu anlam alanlarını işaret ettiğini doğrular niteliktedir.

Kelime kökü olan *ab* yapısı, İbni Mühenna Lügati'nde de tanıklanmaktadır. Gül'ün belirtmiş olduğu üzere *ab* yapısı “al” birinci anlamının yanında Modern Moğolcada *avah* “almak” fiilinin emir çekimi olduğunu kaydetmektedir. Fiilin görülen geçmiş zamanlı şekli İM 194 ve İM 201'de *ababa* olarak verilmiştir. Fiil Klasik Moğolcada *abqu* şeklindedir ve Modern Moğolcada *avah* almak, kapmak, sımsıkı tutmak, kavramak, yakalamak anlamlarında yaşamaktadır (2016a: 63). Moğolcada bu yapıyla türetilen diğer yapılar da aynı kavram alanı etrafında türetilerek kullanım sağlanmıştır. Bu duruma örnek olarak yine İbni Mühenna Lügati'ndeki *ababa* “aldı”, *abadakiş* “alınmış” ve *abalaba* “avladı” varyantları verilebilir (Gül 2016a: 63). Ayrıca sözcük Şçerbak tarafından tarihi Türk dillerindeki Moğolca kökenli kelimeler başlığı altında verilerek *abura-* biçimi şu şekilde açıklanmıştır: OMOğ., MYD. *abura-*, Kum. *abra-* “korumak, muhafaza etme” anlamının karşılığı olarak verilmiştir (2019: 184). Moğolcada kullanılan *aba* biçimi muhtemelen Türkçedeki *av* “yakalama eylemi” olan sözcükle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Türkçe *ab* yapısı, söz sonunda patlamalı sesleri barındırmayan Moğolcaya *aba* şekliyle geçmesi muhtemeldir. Aynı şekilde Türkçede *berk* sözcüğünün Moğolcaya geçmiş halinin *berke* biçiminde geçtiğini bu duruma bir argüman niteliğinde kaynak gösterebiliriz. Gül, İbni Mühenna Lügati'nde *berke* “zor” anlamını vererek kelimenin Eski Türkçede ve Moğolcada var olduğunu belirtmiş Clauson tarafından kelimenin *berk* “sağlam, katı, sert” şeklinde maddelendirdiğini ve Türkçedeki *bek* kullanımını da verdiğini söyler. Bu yapının Moğolcada *berke* “zor, sert” şeklinde yaşadığını da belirterek Modern Moğolcada “zor, ağır, sert, şiddetli” manasında *berh* olarak yaşadığını kaydetmektedir (Gül 2016a: 84).

Ele aldığımız *abıq* biçimi ise Türkçe olmayan bir türetim olması dolayısıyla *abaq* > *abıq* biçiminde bir gelişim göstererek Moğolca olduğu sonucu çıkarılabilir. Türkçedeki kavram alanlarının haricinde Moğolcada aynı kavram alanını işaretleyen bir nesneyi tarif etmesi ve bu kullanımın yalnızca Moğolcada var olması sözcüğün Moğolca olma ihtimalini arttırmaktadır. Çit ve türevlerinin yapım ve kullanım amaçlarına bakıldığında belli bir alanı veya bölgeyi koruma işlevinin yanında çevrilen yerin benimsendiğini, bir aidiyetin söz konusu olduğunu ön plana çıkardığı da aşikâr bir gerçektir. Bu kullanım alanları ve amaçları doğrultusunda sözcük kökü Moğolcadaki *aba* kökünden geldiği gibi bir öneri sunulabilir. Sözcükle ilgili Lessing sözlüğünde ikinci anlamda ise “özümsemek, benimsemek ve tasarlamak” anlamları dikkat çekicidir. Kelimenin bu anlam doğrultusunda kavramlaşma evresi geçirdiğini ve bu çerçevede özümsenen yerin korunması amacıyla yapılan bir araca isim olma niteliğini kazanmıştır.

Yukarıda belirtilen kavramsallaşma örneğini Türkçede de benzer şekilde görebilmekteyiz. Türkçede *ev* “yaşam alanı, konut” sözcüğü ile *evür-* “çevirmek, döndürmek” fiilinin kavram alanı da buradaki kavramsallaşmaya bir örnek niteliğindedir. Aynı düşünüş tarzını Arapçada da görmek mümkün Nişanyan Sözlüğünde *dār* (دار) “barınak, konut, yurt” ve *dāra* (دار) “döndü, çevirdi” maddeleri hakkında iki fiilin eş kökenli olduğu belirtilmiş *dār* (دار) Arapça sözcüğün esasen “(çitle) çevrili yer” anlamına geldiğini kaydederek yine karşılaştırılması için Eski Türkçedeki *evür-* “çevirmek” < ev örnekleri verilmiştir⁴. Bu bakımdan dillerdeki bazı kavramsallaştırma yollarının paralellik göstermesi ve bu doğrultuda anlam kazanmaları dillerde oluşan düşünme sistematliğini de ortaya koymaktadır. Farklı dillerdeki ortak düşünüş tarzları bu bakımdan önemlidir.

Tüm bu veriler ışığında bir sözcüğe atfedilen anlamların o sözcüğün anlam güzergahını, kazanacağı işlevsel ve fonksiyonel tüm özelliklerinde edinmiş olduğu özellikleri göz önünde bulundurularak bu anlamların bir sonucu niteliğinde zihinde yeni yollar açarak devam ettiğini söyleyebiliriz. Öte yandan koruma, saklama, kapmak, sımsıkı tutma anlam alanlarını işaretleyen bir ibarenin bu anlamları

⁴ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dar> (Erişim tarihi 08.10.2022)

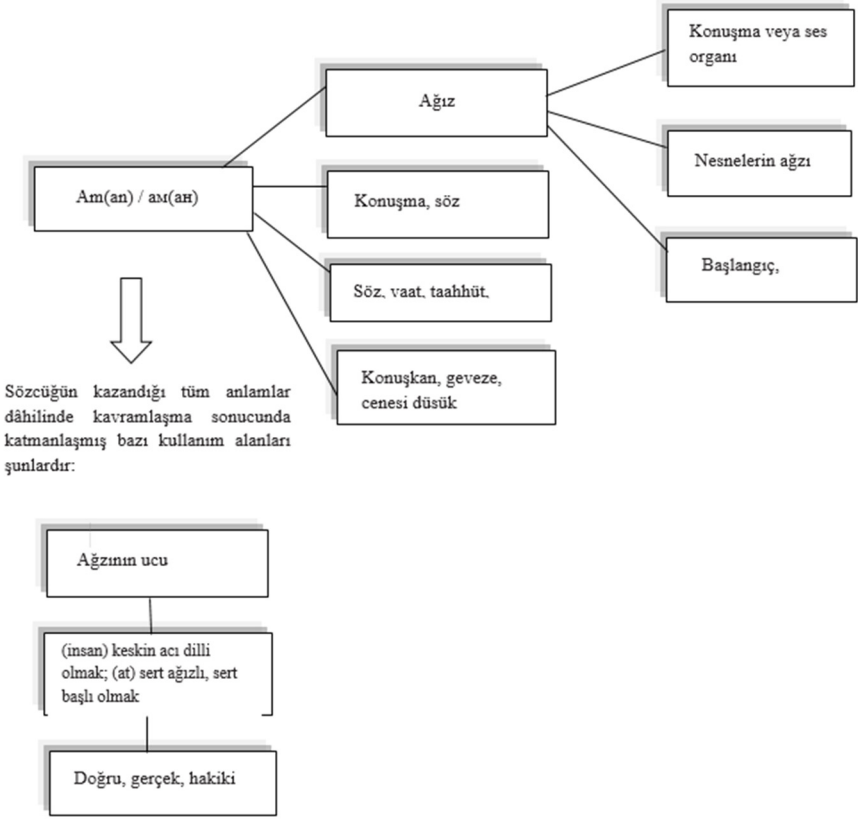
barındıran ve gerçekleştiren bir nesne olması kadar doğal bir edinim olamaz. Bu doğrultuda aynı düşünüş tarzını farklı dillerde de görülmesinin tek sebebi insan zihninde dilin algılanışı ve ortak güdülere sahip olunması ile açıklanabilmektedir. Elbette ki çevrili bir muhitin ev olarak görülmesi ve bu çevrili yerin benimsenip özümsemesi, korunması olağan bir durumdur. Nesnelere ad verirken de dillerde buradaki zihinsel sürecin izlerini belli kodlarla görebilmekteyiz tıpkı abıq kelimesinde olduğu gibi.

amasıñır “doğru, gerçek, hakiki” < Mo. ama(n) /am(añ) /am(an)

amasıñır (P627) sözcüğü UÇS’te “doğru, gerçek, hakiki” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 151). Sözcük, Eski Uygurca için önemli bir kaynak olan Wilkens sözlüğünde tanıklanamamıştır. Sözcüğün kökeni ile ilgili Moğolcada sözlüklerde yer alan “*ama(n)*” ismi olduğu düşünülebilir. Sözcük, Klasik Moğolcada kullanılan bir sözcüktür.

Lessing sözlüğünde (2003: 56) “ağız; konuşma veya ses organı olarak ağız, konuşma, söz söyleme; yeme, tatma olarak ağız, yiyecek ve içecek” anlamları verilmiştir. Bu sözlükte ama(n) sözcüğüyle türetilen bazı sözcükler şunlardır: “*amalalg-a*: söz, vaat, taahhüt, yemin, ant”, “*amançar*: konuşkan, geveze çenesi düşük, dilli, boşboğaz”. Öte yandan Modern Moğolca Empathy sözlüğünde (2008: 407) “*am /am /s. ağız.*” şeklinde tanıklanmaktadır. *aman* sözcüğü kullanım alanı ve kavram alanı dahilinde bakıldığında oldukça geniş olduğunu görüyoruz. Gül, Mühenna Lügati’nde aman maddesi için “ağız” karşılığının verildiğini ve bu sözcüğün King Sözlüğü’nde de organ adlarının yazıldığı bölümde yer alan Türkçe ağız karşılığında Moğolca *aman* kelimesi verildiğini kaydeder. Öte yandan Klasik Moğolcada bu kelime *am(an)* şeklinde olduğunu ve Modern Moğolcada da *am(an)* olarak geçtiğini belirtir (Gül, 2016a: 69). Mukaddimetü’l Edeb’te aman sözcüğü için **ama bürkü’ürtü ibrik* “ağız kapalı ibrik”, **aman* “ağız”, *amanar uba usuni* “suyu ağzıyla içti” türevlerini birincil anlamları temsil etmesi bakımından örnek verebiliriz. Bu kullanımlar haricinde mecazi olarak kullanım da söz konusudur. Mesela *amani kicarar kelebe* “ağzının ucuyla söyledi”, *amasar* “(kap, damar için) ağız” örnekleri verilebilir (Kaçalın, 2017: 16). King Sözlüğü’nde Moğolca söz varlığı üzerine çalışan Şahin (2017: 4), aman sözcüğünün şu kaynaklarda tanıklandığını kaydetmektedir: *aman* (aman) “ağız” [198b]: Mu. aman [99]; Müh. aman [213]; Şam. aman [148]; Ter. aman [64b]; KMo am(an). MMo ama(n) “ağız; konuşma ve yeme organı”.

Sözcüğün kullanım alanı ilk anlamı olan “ağız” anlamının haricinde anlam genişlemesiyle “konuşma, söz söyleme” gibi anlamlarda kullanıldığını söyleyebiliriz. Mesela “*am awax*: söz almak” (Empathy 2008: 407). “*ama-iyen gorhu*: söz söylemek”, “*ama-hatagu*: (insan) keskin acı dilli olmak; (at) sert ağızlı veya sert başlı olmak”, “*ama-büle*: aile bireylerinin veya ev halkının sayısı; nüfus sayımı birimi olarak aile veya ev halkı” (Lessing 2003: 57). ama(n) sözcüğünün yukarıda sayılan kullanımlarından da anlaşılacağı üzere metaforlaşarak aslında ağızla ilgili, ağız unsuruna benzeyen ve aynı işlevlere sahip birçok anlam alanını temsil ettiğini söyleyebiliriz. Buradan da “doğru, gerçek, hakikat” anlamlarının birinci güzergâhı söylemle ilgili olmasıyla beraber buradaki *amasıñır* sözcüğünün bu kökten türeyen Moğolca bir sözcük olduğu önerisi sunulabilir.

Yukarıdaki kavram haritasında da görüldüğü üzere aman “ağız” yapısının kavram alanı oldukça zengindir. Çalışmada yalnızca ilişkili olduğu düşünülen anlamlar etrafında gezinerek sözcüğün kavram haritasını çıkarmaya çalışılmıştır. Ele alınan anlamlar dâhilinde “doğru, gerçek, hakikat” işaretleyicisi olarak aman sözcüğünden türetilen amasınır yapısını Moğolca söz varlığı içerisinde değerlendirilmiştir.

ağa “ağabey, büyük erkek kardeş” < Mo. āka /ax/ah ve **ağaça** “prenses; hanım, hanımefendi” < Mo. aqā /aara/

UÇS’te ağa (P253) ve ağaça (P344) sözcükleri “ağabey, büyük erkek kardeş”; “prenses; hanım, hanımefendi” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 151). Lessing sözlüğünde sözcük *ah-a* “ağa, ağabey, büyük erkek kardeş; beyi, ağa, daha yaşlı, yaşlı, saygıdeğer” şeklinde tanımlanmıştır (Lessing 2003: 95). Sözlükteki kullanım kaynak gösterilerek “*ah-a degüü*: erkek ve kız kardeş(ler)”, “*ah-a yekes*: yaşlılar, daha yaşlı olanlar” biçimdeki kullanımlar argüman olarak verilebilir. Wilkens sözlüğünde “*aka* < Mo. aqa büyük erkek kardeş, ağabey” şeklinde tanımlanmıştır (Wilkens 2021: 23). Doerfer, *aka* hakkında ayrıntılı bilgi vererek sözcüğün Türkçeye Moğolcadan geçtiğini belirtmiştir (TMEN I, §22, s. 133-140). Räsänen, sözcüğün Türk dillerindeki biçimlerini Tü. aka ~ Mo. aka şeklinde vererek aka’yı her iki dilde de yer alan ortak sözcük olarak değerlendirmiştir (Çiçek 2015: 53). Osman Nedim

Tuna ise *aga* sözcüğünün Eski ve Orta Türkçede bulunmadığını söyler (1976: 282). Sözcük Klasik Moğolcada “*aq-a*” şeklinde yazılmış olup Modern Moğolcada “*ah* /*ax*” şeklinde kullanıldığını da yine Lessing sözlüğünde görmekteyiz. Gül, İbni Mühenna Lügati’nde *aga* maddesi için “bay, beyefendi, ağabey” anlamlarının verildiğini Arapça karşılığında ise “zenginlik sahibi, bay, beyefendi, sahip” anlamlarının verildiğini belirtmiştir. Öte yandan King Sözlüğü’nde Moğolca *aqa* kelimesine Türkçe *ulug qarındaş* “ağabey” karşılığı verildiğini kaydeder. Kelimenin Modern Moğolcada *ah* olarak geçtiğini ve manası olarak “1. Anadan önce doğan, öz ağabey; 2. Yaşça büyük biri; 3. Samimi ve dost ilişkili biri; 4. Yaşça büyük birine hitaben söylenir; 5. Üst rütbe ve makamda olan biri” anlamlarını vermektedir. Sözcüğün Klasik Moğolcada *aq-a* şeklinde kullanıldığını belirterek bu maddeyi sonlandırır (Gül, 2016a: 66).

UÇS’te de tanımlanan *aga*, Moğolcadan erken tarihte ödünçlenen bir sözcük olduğunu göstermektedir. Sözcük Moğolcadaki kullanım alanının geniş olması ve türevlerinin yaygın şekilde kullanımı dolayısıyla Moğolca kabul edilmektedir. Erken tarihte ödünçlenen bir sözcük olup Türkçedeki yerini oldukça sağlamlaştırmış ve kullanımı dile yerleşmiş olduğunu da belirtmek gerekir. Şahin, *aga* (اڭا) “ağabey” [200b]; Mu. *aga* [185]; Müh. *aga* [214]; Ter. *aga* [65a]; KMo. *aqa*, MMo. *ah* “ağabey; efendi, büyük” anlamında kullanıldığını tanıklarıyla vermiş konu ile ilgili diğer önemli bilim insanlarının yapmış olduğu açıklamalara da değinmiştir. Schönig, birçok Türk lehçesinde de yer edinmiş kelimenin Oğuzcaya da geçtiğini belirtmiştir. *agaça* kelimesi hakkında ise Kincses’in *aga* kelimesinden türetildiğini bildirdiğini ve *agaça* “hanım, hanımefendi” kelimesinin Çağataycada tanıklandığını örnekleriyle göstermiştir (2017: 51).

agaça sözcüğü Lessing sözlüğünde *ag-a* “bayan, hanım, hanımefendi; eş” şeklinde tanımlanmıştır (Lessing 1960: 19). Doerfer, sözcüğün Moğolca olduğunu tanıklarıyla beraber açıklamıştır (TMEN I, §21, s. 131-133). Sözcük Wilkens sözlüğünde tanımlanamamıştır. *agaça* sözcüğü de *aga* sözcüğü gibi erken tarihte ödünçlenmiş olduğu söylenebilir. Günümüzde kullanılmamasıyla *aga* “büyük erkek kardeş” sözcüğü kadar Türkçede yer edemediğini ve bunun sonucunda da kullanımdan düştüğü söylenebilir. Sözcük *agā+ça* şeklinde bir gelişim göstermiştir. Sözcüğün Çince karşılığı *chün-chu* ile karşılanmıştır. *chün-chu*’nun anlamı “daughter of an imperial prince of the first degree” olarak verilmiştir. Sözcüğün kazandığı anlam alanı için imparatorluk derecesini de belli eden siyasi bir unvan olduğunu söylemek mümkün.

asıra- “korumak, sakınmak” < Mo. *asara-* /*acpax-*/ *asrah-*

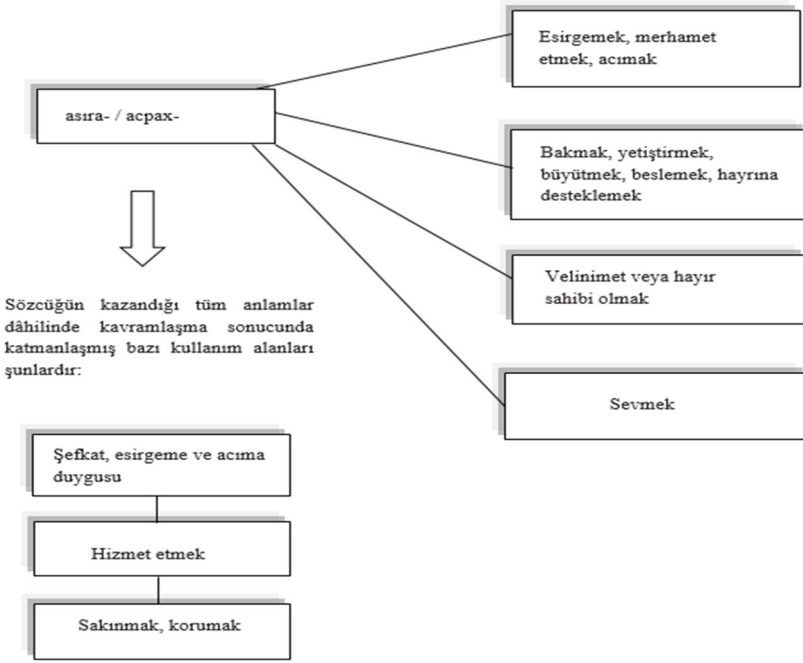
UÇS’te *asıra-* (P658) sözcüğü “korumak, sakınmak” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 151). Lessing sözlüğünde “esirgemek, merhamet etmek, acımak; bakmak, yetiştirmek, büyötmek, beslemek, hayrına desteklemek; korumak; velinimet veya hayır sahibi olmak; sevmek” anlamlarıyla tanımlanmıştır (Lessing 2003: 90). Doerfer, *asara-* “merhamet sahibi olmak” sözcüğünün Moğolca olduğunu ve **asra-* “beslemek” anlamındaki sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtir (TMEN I, §20, s. 130-131). Clauson da sözcüğün kökü varsayılan *āša-* maddesi yer almaktadır. Sözcüğün kökenini *aş* isminden türemiş fiile dayandırır ve hem fiziksel hem de mecaz anlamda bir gelişim sağladığına değinir (Clauson 1972: 256). Ölmez, ele aldığı Moğolca *asara-* “beslemek” ve Türkçedeki *āša-* “yemek” fiilleri için yazmış olduğu

yazısında şu bilgileri bizlere sunmaktadır: “Orta Türkçe fiiline paralel olarak aş-; Orta Moğolca'da *asara-* “korumak, yetiştirmek, büyütmek” fiilini görüyoruz. Türkçedeki *aşa-* ve Moğolca *asara-* bazen birbiriyle ilişkili olarak görülür. Ramstedt'in çalışmalarından yaklaşık 40 yıl sonra ortaya çıkan EDAL'de, Tung. **ēske-*, Mo. *asara-*, Turk. **es*, Ja. **isàma-* ve Ko. **às-kàb*, *às-kí* (her dilin ayrıntıları için, bkz. EDAL, s. 521-522) gibi sözcüklerin yanı sıra Proto Altayca *ēs[i]* “bakmak”tan da söz edilmiştir” (2007: 238). Ölmez'e göre Mo. +ra ekiyle oluşan *asara-* önce *asıra-* biçimiyle Eski Türkçede yer alır daha sonra orta hece ünlüsünün vurgusuz oluşu nedeniyle düşmesi sözcüğün *asıra-> asra-* biçimini almasına sebep olmuştur.

Ele alınan sözcüğün ilişkili olduğu bir diğer nokta ise İbni Mühenna Lügati'nde geçen *asarba* “muhafaza etti, sakladı” maddesidir. Gül, bu madde için fiilin okunuş biçimlerini ele alıp değerlendirmesinin ardından gerekçeleriyle beraber en doğru okunuşun Arapça karşılığının da dikkate alınarak yapılan okunuş olduğunu, tartışmaya gerek olmadığını belirtmiş ve Klasik Moğolcada bu fiilin *asaraqı* biçimde olduğunu Modern Moğolcada “bakmak, muhafaza etmek, göz kulak olmak, hizmet etmek” manasında *asrah* şeklinde yaşadığını belirterek maddeye son vermiştir (2016a: 75).

Sözcüğün kullanımıyla ilgili “*asara-n kümüciğülkü*: bakmak ve eğitmek”, “*asara-huy sedkil*: şefkat, esirgeme ve acıma duygusu” gibi örnekler verilebilir. Sözcük erken tarihte ödünçlenmiş olması dolayısıyla birçok Türkçe eserde de karşılaşmak mümkündür.⁵

⁵ Sözcük hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Ölmez “On Mongolian *asara-* “to nourish” and Turkish *aşa-* “to eat” From Middle Mongolian to Modern Turkic Languages”.

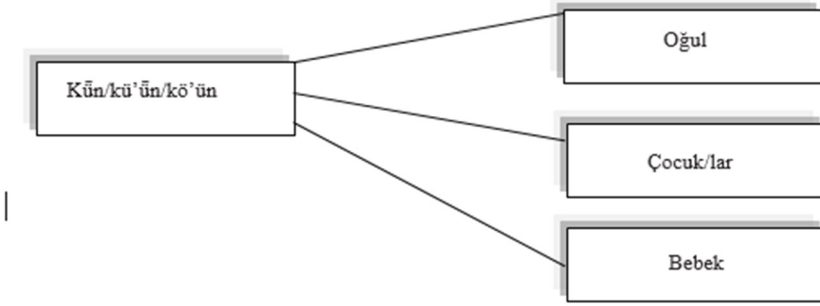
Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Moğolca asara- fiilinin farklı bir şekli olarak asira- fiili olduğunu ve UÇS’de yer alan biçimin Moğolca asara- fiilinden türetildiği ya da değiştirildiği söylenebilir. Sözcüğün anlam alanlarını, kullanım alanlarını farklılaştıran ve ilerleten Moğol dili olmuştur. Şöyle ki Eski Türkçede aş ismi yalnızca “yemek” anlamında kullanılıyorken bu anlamın ilerleyeceği güzargâhı ve kazanacağı anlamın zihinsel yolculuğu çok önemlidir. Yalnızca “yemek” anlamındaki bu sözcük “yemek ye-” eyleminden çıkan bir düşünüş ortaya koyarak “beslemek”, bu anlamı daha da ileriye götürerek “korumak” ve “saklamak” gibi anlam alanlarına işaret eden bir yolculuğu olmuştur. Sözcüğün bu yolculuğunda ilerlemesini sağlayan Moğolcadır. Bu sebepten Eski Uygurca döneminde de kullanılan asira-sözcüğü Moğolcadan gelişmiş haliyle kopyalanan bir sözcük olmuştur. Moğolcadaki kavram alanına bakıldığında “himaye etme” kavram alanını işaretleyen birçok anlamın karşılığı olarak verilmesi ve bu doğrultuda bir güzergâh izlemesi kazanmış olduğu anlamlar doğrultusunda olağan bir durumdur. Öte yandan kavramın kazanmış olduğu anlamlar dâhilinde incelendiğinde söz konusu “himaye etme” durumunun sevgi ile de yakından ilişkili olabileceği dikkat çekicidir. Çıkarılan sonuç sevgi, bakma ve yetiştirme kavram alanlarının işaretleyicisi olarak görebileceğimiz bir fiil olarak asira- fiilinin Moğolcadaki kullanım sıklığı ve alanı dolayısıyla Moğolca bir sözcük olduğu çıkarılabilir.

***aylu küñ** “karı ve çocuklar, sadece karı; aile fertleri, çoluk çocuk” < Mo. kün / kü’ün / köün

Çift söz olan bu yapı UÇS'te açıklığa kavuşmuş değildir. İlk sözcük olan **aylu* (P289) yapısı problemliliğinin yanında anlamının karşısına /?/ koyulmuştur (Yunusoğlu 2012:153). Yunusoğlu, açıklamalar kısmında bu çift söz ile ilgili “İnsanlar Bölümü”nde yer aldığını Ligeti’nin kullandığı Budapeşte nüshasında açık bir şekilde “ylwkwnk biçiminde yazıldığını belirtmiştir. Sözcüğün Çincesi chia-hsiao “karı ve çocuklar; sadece karı”, “aile fertleri; çoluk çocuk ve mahsus karı için” anlamına geldiğini belirttikten sonra *aylu* hakkında pek bir bilgi olmadığını Turfan ağzında hâlâ kullanılmakta olan *ayla* “abla, teyze” anlamındaki bu sözcük ile ilişkisi olma ihtimalinin üzerinde durmaktadır (2012: 131-132).

Yunusoğlu, UÇS'te *kün* (P289) sözcüğünün karşısına “karı, eş; bayan, köle, carıye, karavaş” anlamlarını vererek sözcüğü bu kavram alanları içerisinde değerlendirmektedir (2012: 165). Fakat anlamsal açıdan boşlukta kalan bazı noktalar vardır. Söz konusu olan bu çift sözün Çince anlamı da gözeterek anlamlandırma yapılması dâhilinde daha doğru ve kesin bir sonuç elde edilecektir. Söz öbeğinin Çincedeki anlamları arasında “karı ve çocuklar” “aile fertleri, çoluk çocuk” anlamları dikkat çekmektedir. Buradaki anlamlar dâhilinde söz öbeği için ilk unsurun daha çok “karı, abla, teyze” gibi bir kavram alanını işaret ettiği açıktır. İkinci unsura gelindiğinde “çocuk, aile fertleri” gibi bir kavram alanını işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Gül, yazısında *kün* sözcüğü için “oğul, çocuk” anlamında olduğunu ve sözcüğün tarihî Moğol dili metinlerinden de yola çıkarak farklı şekillerde okunuşlarını vermiştir. Sözcüğün Klasik Moğolcada *keüked* şeklinde yazıldığını, Modern Moğolcada ise sözcük *hüühed* şeklinde yazılarak “çocuk” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (2016b: 213-214). Daha sonra da Moğolca İbni Mühennâ Sözlüğü üzerine yaptığı çalışmada yer verdiği *kün/ kü'ün/kö'ün* (كون), (كیان), (کون) maddesine karşılık olarak “oğul, çocuk; bebek” anlamlarını burada da belirterek sözcük hakkında ME'de *kü'ün* ve *kün* şekillerinin verildiğini ve Türkçe oylan “çocuk, çocuklar” karşılığının verildiğini, King Sözlüğü'nde *köün* şeklinde ve Türkçe *oyul* “oğul, çocuk” anlamlarıyla tanıklandığını belirtmektedir. Kelimenin Klasik Moğolcada *keüked* şeklinde yazıldığını ve Modern Moğolcada *hüühed* şeklinde “çocuk” anlamında yaşadığını söyler. Kelimenin tarihî Moğolca metinlerde “oğul, çocuk” anlamıyla kullanılan *ke'ün*, *kün*, *ke'ün*, *kewün*, *keü'ü*, *köbewün*, *köbe'ün*, *kübe'ün* gibi varyantlarının olduğunu da ekleyerek maddeyi sonlandırmaktadır (2016a: 161). Konu dahilinde kaynak niteliğinde bir diğer çalışmayı ise Şahin yapmıştır. Şahin, King Sözlüğü'nün söz varlığını incelediği tezinde “çocuklar” anlamındaki sözcüklerin başında *keüket* (كوكت) “çocuklar” [200c]: Mu. *ke'üt* [166]; KMo. *keüked*, MMo. *hüühed* “çocuk; çocuklar” şeklinde belirtmektedir (2017: 52).

Söz konusu olan *kūn* sözcüğünün Moğolcadaki kullanım alanına bakıldığında tarihi Türk dilinde “karı, eş; bayan, köle, cariye, karavaş” anlamlarının dışında kullanıldığını belirtmek doğru olacaktır. Bu duruma örnek olarak Mukaddimetü’l Edeb’te *kūni ēke* “oğlan anası” madde başı örnek olarak verilebilir. Moğolcada bu nitelemeyi karşılayan sözcük verilen örnekte *ēke* sözcüğü olmuştur (Kaçalın 2017: 87). Yukarıda da belirtildiği üzere sözcük için Çince anlamı gözetilerek bir anlamlandırma yapılması daha uygun ve sağlam olacağı düşünülmelidir. UÇS’deki *kūn* sözcüğü de ailedeki çokluğun işaretleyicisi olarak kullanılması göz önünde bulundurulmalıdır. Kavram alanının ve kullanım alanının da gözetilmesi sonucunda bu söz öbeği “ailedeki çokluğu” işaret eden bir anlatım sergilediği su götürmez bir gerçektir. Çince karşılığı da bu sonucu doğrular niteliktedir. Bu bakımdan *kūn* sözcüğünün Moğolcadaki “çocuk, oğlan” anlamındaki sözcük ile ilişkili olduğu düşünülebilir.

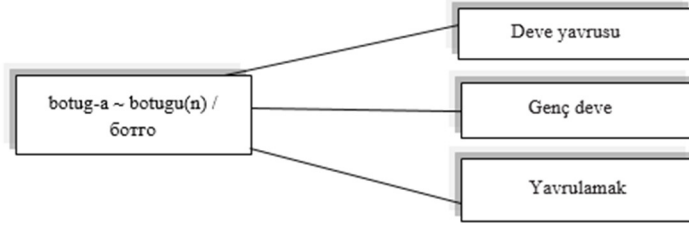
bota “deve yavrusu” < Mo. botug-a ~ botugu(n) / ботго / botgo

bota (H1041) sözcüğü UÇS’te “deve yavrusu” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 156). Lessing sözlüğünde (2003:197) “bir yaşındaki yavru deve, deve yavrusu” anlamlarında tanımlanmıştır. Sözcük Empathy sözlüğünde (2008: 421) “ботго /botg/ fe. deve yavrusu” şeklinde tanımlanmıştır. Sözlükteki türevi olarak “ботгодох /botgulih / f. yavrlamak, devenin yavrlaması” örneği verilebilir. Şahin, “deve yavrusu” anlamındaki *bota* ile ilgili olarak *botağân* (ботған) “deve yavrusu; genç deve” [199b]: Mu. *botağân* [122]; KMo. *botuğu(n)*; MMo. *botgo* “deve yavrusu; bir yaşındaki genç deve” gibi yerlerde geçtiğini belirtmiştir. Söz konusu kelimenin tarihi süreci hakkında Schönig, Oğuzcadaki Moğolca kelimelerden olduğunu düşünmektedir (Aktaran: Şahin 2017: 29).

Wilkins, el sözlüğünde *botoçak* “deve yavrusu (çocuklar için okşama sözü)” anlamını vererek Moğolca *botuyun* sözcüğüne yönlendirmektedir (2021: 190). Türk dilinde deve sözcüğü için tebe “maruf hayvan” sözcüğünden evrildiği bu sözcüğün de Moğolca aynı anlama gelen teme ile eş kökenli olduğunu Nişanyan Sözlüğü’nden öğrenebilmekteyiz. DLT’de Kaşgarlı “Oğuzlar ve onları takip eden kavimler te’leri ت دال د yapar. Nitekim deve anlamına gelen sözcük tēwe’dir ama onlar deve derler.” şeklinde açıklamaktadır⁶. İbni Mühennâ Lügati’nde ise deve kavram alanını

⁶ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/deve> (Erişim Tarihi 11.10.2022)

karşılayan kelimeyi on dokuzuncu bölüm “Yırtıcılar, Davarlar ve Böcekler” bölümünde teme (تمه) “deve” ve torum (طُرم) “iki yaşındaki genç deve” maddeleri ile karşılandığını görüyoruz (Gül 2016a:51-52).

Yukarıdaki bilgiler ışığında sözcüğün Türkçede kullanımının olmaması ve Moğolcadaki kullanımın ve sözcük türetiminin Türkçeden daha gelişmiş bir şekilde karşımıza çıkmasından dolayı Moğolca olarak kabul edilebileceği önerilebilir.

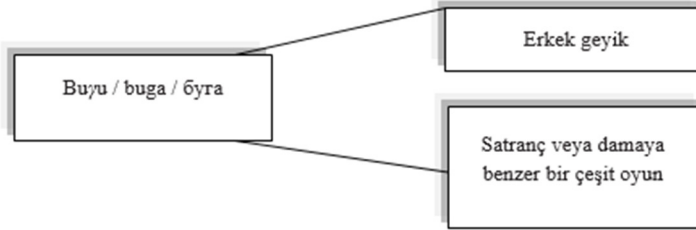
buğu “geyik, karaca” < Mo. buga /byra/ buga

bugu (P202) sözcüğü UÇS’te “geyik, karaca” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 156). Sözcük Lessing sözlüğünde (2003: 210) “erkek geyik; satranç veya damaya benzer bir çeşit oyun” anlamlarıyla tanıklanmaktadır. Sözcüğün kökeni hakkında farklı görüşler öne atılmıştır. Sözcük, Klasik Moğolcada *bugu* şeklinde kullanım söz konusuken Modern Moğolcada ise *buga* şekliyle kullanılmıştır. Sözcük, UÇS’de de Moğolcadaki “geyik” anlamıyla kullanılması neticesinde sözcüğün Moğolcadan ödünçlendiğinin de bir işaretleyicisi olduğunu söyleyebiliriz.

Ağca ve Gül, *bugu* sözcüğünün kökeninin Moğolca mı olduğu yoksa sözcüğün Ana Altaycadan mı geldiğinin açık olmadığını belirtmektedir. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı’nda da geçen *bugu* sözcüğü ile diğer tarihsel Türk dili metinlerinde tanıklanan *buka* sözcüğü arasında anlam ve köken benzerliği üzerinde durarak sözcüğün köken birlikteliğinin olup olmadığını açık olmadığını belirtmektedir. Her iki sözcük arasında köken benzerliğinin olmasının muhtemel olmasının yanında bu benzerliğin yalnızca fonetik açıdan bir benzerliğinin olduğunu, kullanım alanlarını ve işaretledikleri kavram alanlarının farklı olması durumuna dikkat çekerek farklı yapılar olduğunu belirtmektedirler. Tarihi Türk dili çevresinde kullanılan *buka/buga* sözcüğü “boğa” anlamını içerirken *bugu/buga* “erkek geyik” anlamını karşılamaktadır. Bu bakımdan sözcüklerin köken birlikteliği ihtimalinin zayıfladığını belirtmektedirler. Öte yandan, Starostin vd. (EDAL 1102-3), Ana Altaycada “erkek geyik” anlamıyla **pogV* (~ -u-) şeklinde bir sözcük tasarladığını ve bu sözcüğün Ana Türkçedeki formu için ise *bugu* ve *bugura* “erkek deve” sözcüklerini ifade ettiklerini belirtmektedirler. Şçerbak ise, Türkçedeki *bugu* sözcüğünün Moğolcadan alındığını ve bugünkü Türk yazı dilinde bu şeklin kullanıldığını ileri sürdüğünü de eklemektedirler (2018: 49). Ayrıca Mukaddimetü’l Edeb’te *bugu* sözcüğünün tanıklandığı madde başında *buguy-*in tuylu “geyiğin buzağısı” yapısıyla kullanılmakta olduğu görülmektedir (Kaçalın 2017: 26).

Söz konusu sözcük, yukarıda da belirtildiği üzere “geyik” anlamının işaretleyicisi olarak kullanılması ve bu kavram alanını temsil etmesi neticesinde Moğolca olarak

değerlendirilmelidir. Tarihsel Türk dilinde kullanılan buka işaretleyicisi ise başlı başına farklı bir anlamın işaretleyicisi olması dolayısıyla bugu “geyik” sözcüğünün Moğolca olma ihtimalini arttırmaktadır (Ağca ve Gül 2018: 49). King Sözlüğü’nde buqu (بوڭو) “geyik” [199c]: buğu, MMo. bugu “bir erkek geyik; damaya benzer bir oyun” şeklinde tanımlanan sözcüklerle ilgili Türkçe ile bağlantılı olduğu belirtilmiştir (Şahin 2017: 31-32). UÇS’deki kullanım Modern Moğolcayla paralellik göstermektedir.

cayla- “gizlemek, sakınmak, kaçınmak” < Mo. cayla- /зайла/ zaylah

cayla- (P684) sözcüğü UÇS’te “gizlemek, sakınmak, kaçınmak” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 157). *cayla-* eylemi Lessing sözlüğünde (2003: 1586) “uzaklaşmak, uzağa gitmek; bir yana adım atmak, ayrılmak; bırakmak, vermek, ürün vermek; sakınmak, kaçınmak, çekinmek” anlamlarıyla tanımlanmıştır. UÇS’te bulunan anlam ile Lessing sözlüğünde bulunan anlamlar birbiriyle örtüşmektedir.

UÇS’te sözcük kökeni için kesinlik belirtilmemiş ve Moğolca olabileceği belirtilmiştir. Modern Moğolcada kelime *zaylah* olarak kullanıldığı söylenebilir.

çimat “öfke, kızgınlık, hiddet” < Mo. çimad-

çimat (P600) sözcüğü UÇS’te “öfke, kızgınlık, hiddet” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 158). *çimat* sözcüğü Lessing sözlüğünde (2003: 295) “kınamak, ayıplamak, azarlamak, suçlamak; iftira etmek, namusuna leke sürmek; memnuniyetsiz ve tatminsiz olmak” anlamları tanımlanmıştır. Sözcüğün edindiği anlam alanlarının olumsuzluk üzerine olduğu aşikârdır. Öte yandan *çimat* sözcüğü ile *çimad-* eyleminin anlam kazanma yolunda her iki sözcüğün de seçtiği yol güzergâhları aynı olduğu söylenebilir. Aynı anlam alanlarını işaretlemektedirler.

UÇS’te çimat sözcüğüne isim denilmiş aslında Moğolca bir eylem olduğunu da verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

çubugan, çıbiyan “hünnap; lezzet, koku, tat; şekerleme, tatlılar” < Mo. çibag-a(n) /чавга(н) / çavga(n)

çubugan, çıbiyan (P146) sözcüğü UÇS’te “hünnap; lezzet, koku, tat; şekerleme, tatlılar” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 158). *çubugan* sözcüğü Lessing sözlüğünde (2003: 279) “hünnap; kuru erik, kurutulmuş erik, bir tür hurma” anlamlarıyla tanımlanmıştır. *çıbiyan* sözcüğü ise UÇS’te açıklığa kavuşturulamayan bir sözcük olmuştur. İki sözcük de işaretledikleri kavram alanları dolayısıyla aralarında köken bakımından bir ilişki içerisinde olabileceği düşüncesini akıllara getirmektedir.

Yunusoğlu, sözcük için açıklamalar kısmında *çıbıyan* sözcüğünün alıntı olup olmadığı konusunun kesinlik kazanmadığını *çubuyan* şekliyle Oğuz Destanı'nda görüldüğünü belirtir. Öte yandan Radloff'un sözlüğünde (Radloff bu kelime için *çıbıyan* madde başı altında “şekerleme” olarak anlamlandırdığını; Clauson kelimenin Hintçe olabileceğini ortaya koymuş ve *çibikan* kabul ederek “jujube fruit” (hünnap meyvesi) şeklinde anlam verdiğini belirterek kelimenin kökeni hakkında bilgi vermiştir (2012: 135).

İki sözcüğün morfolojik ve semantik paralellikleri ve buna ek olarak Moğolcadaki karşılığının da bu iki sözcükle uyum sağlaması dolayısıyla sözcüklerin kökeninin tek bir çıkış noktasına sahip olduğunu işaret etmektedir. Bu paralellik de sözcüklerin Moğolca olduğu sonucuna gidilmesinde yardımcı etkenler olmuştur. Tüm bu yakınlıklar sözcüğün Moğolca olma ihtimalini arttıran unsurlar olmuştur.

ilga- “seçmek, ayıklamak” < Mo. ilga /ялгах/ yalgah

ilga- (P877) sözcüğü UÇS'te “seçmek, ayıklamak” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 160). Sözcük, Lessing sözlüğünde (2003: 649) “ayırarak, seçmek, fark etmek; sınıflandırmak, incelemek, analiz etmek; seçmek, sezmek, anlamak; en iyisini seçmek” anlamları tanıklanmıştır.

Osman Nedim Tuna, bu kelimenin aynı imlâ ile ilgadır veya daha az bir ihtimalle *ılgadar* okunabileceğini belirterek sözcüğün Moğolcadan ödünçlendiğini ve sözcüğün varyantlarını sunar (1976: 295).

igülesküy “şefkat, sevgi, merhamet; şefkat göstermek” < Mo. nigülesküy /нигуулсехуй/ nigülsehüy

igülesküy (P799) sözcüğü UÇS'te “şefkat, sevgi, merhamet; şefkat göstermek” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 160). Sözcük Lessing sözlüğünde (2003: 910) “acıma, şefkat, merhamet, anlayış” anlamları ile tanıklamaktayız. Sözlükte kökeni kesinliğe kavuşturulamayan sözcüklerden birisidir. UÇS'te açıklamalar kısmında *igülesküy* sözcüğü ile ilgili Çince karşılığının jên kaynaklarda “perfect virtue, free from selfishness, the ideal of Confucius...” olarak açıklandığı belirtilmiştir (2012: 140).

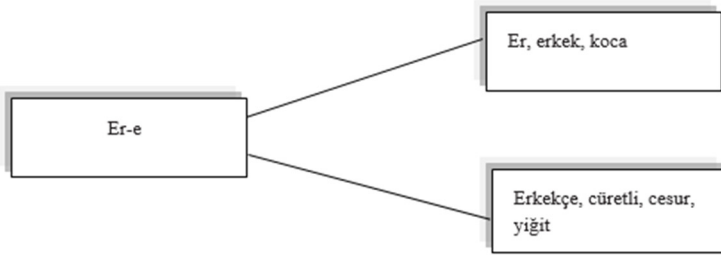
Öte yandan sözcüğün Gabain (1941: 274) ATG'te “igdüle-, iktüle-: bakmak” şeklinde bir eylem olarak geçmesi sözcüğün kökeninin bu sözcük ile ilişkisi olup olmayacağına düşündürmektedir.

iris qayās “yiğit, güçlü, cesur, kahraman” < Mo. er-e /ep/ - hagas /xarac/

UÇS'te çift söz olan bu yapı için açıklamalar kısmında ilk unsurun Moğolca olduğu belirtilerek *qayaz* sözcüğünün de Moğolca olma ihtimalinden bahsedilmektedir (2012: 137). *iris* (P674) sözcüğü Moğolca olarak belirtilirken *qayās* (P674) sözcüğü için “güçlü, cesur, kahraman” anlamları verilmiştir (Yunusoğlu 2012: 161). *qayās* sözcüğü için Lessing sözlüğünde (2003: 1399) “yarım, yarı; açık(ça); temiz(ce), belirli ve net (olarak)” anlamları verilmektedir. *er-e* sözcüğü için ise “er, adam (sıklıkla hayvan isimlerinden önce, bazı durumlarda hadım edilmiş bir hayvanı adlandırırken) erkek, koca; erkekçe, cüretli, cesur, yiğit, yürekli” anlamları verilmiştir (2003: 511).

Söz konusu er-e sözcüğünü Şahin (2017: 4) şu yerlerde tanıklamıştır: *ere* (ᠡᠷᠡ) “er, erkek” [198b]; Mu. *ere* [161]; Müh. *ere* [209]; Şam. *ere* [151b]; Ter. *ere* [63b]; KMo. *er-e* (Çoimaa 2006: 1293). MMo. *er* “erkek”.

Gül, İbni Mühennâ Lügati’nde *ere* maddesine “erkek, Klasik Moğolcada bu kelimenin *er-e* şeklinde olduğunu ve Modern Moğolcada *er* şeklinde yazılarak, “erkek” manasında kullanıldığını belirtmektedir. Buna ek olarak köken bakımından ilişkili olan bir de *eretü* maddesi dikkat çekmektedir aynı eserde bu sözcük için ise “evli kadın” anlamı verilerek *ere*, “erkek” kelimesine Moğolca +tü, +tu ekinin eklenmesiyle türetilen bir sözcük olduğu kaydedilmektedir (2016a: 124). Mukaddimetü’l- Edeb’te **ere* “erkek, koca” anlamlarına karşılık olarak verilmiştir. Söz konusu sözlükte kullanım alanına bakıldığında *ere keklik* “erkek keklik”, *ere têmên* “erkek deve”, *ere beçin* “erkek maymun” gibi daha çok hayvandaki cinsiyeti işaretleyen bir unsur olarak kullanılmıştır (Kaçalın 2017: 53).

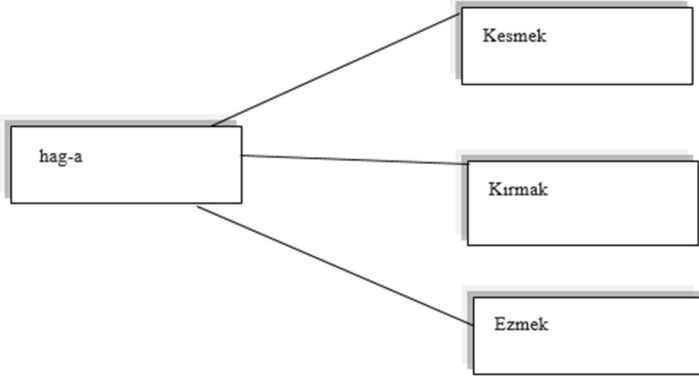

Ağca ve Gül, Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı’nda da geçen bu çift söz için Moğolca olabileceğini tanıklarıyla öne sürmüşlerdir. Bahsi geçen yazılarında söz konusu çift söz için bir kişiyi tanımlayan sıfatlar olduğunu belirterek yazıçevirimi ve izahının belirsiz olduğunu kaydederler. Bang-Arat tarafından söz konusu çift sözün Türkçe olduğunu, *er / ir* “erkek” sözcüğünden **eri-* / **iri-* şeklinde fiilleşmiş yapılar olarak ele alındığını ve bu fiillerden de *erig* ve *iriz* “çabuk, azimkâr” sözcüklerinin meydana gelmiş olabileceğini iddia ettiklerini belirtmektedirler. Öte yandan ele alınan bu yazıda Bang ve Arat’a göre söz sonunda /z/ ile *iriz kagaz* şeklinde okunmuş olduğunu özellikle belirtmiş, fakat Ağca ve Gül tanıklarıyla beraber /z/ ve /s/ ünsüzlerinin yazımdaki düzensizlikten dolayı sözcüklerin /s/ ile *iris kagas* şeklinde okunmaya müsait olduğunu öne sürerek savunmuşlardır. Sözcüklerin fonolojisi ile ilgili problemin giderilmesinde UÇS’de tanıklandığı biçim birincil kaynak olarak gösterilerek açıklığa kavuşturulmuştur (2018: 52).

Yunusoğlu (2012: 137), *iris* sözcüğü için Pelliot’nun düşüncelerini öne sürerek Moğolca (<*ere*+s) “erkekler” ile ilgili olabileceği üzerinde durmuştur. Öte yandan *kagas* sözcüğü ise, Ligeti’ye göre Moğolca olmalıdır. Ligeti, bugünkü Moğolcada kullanılan *kagas / hagas* “yarım, yarı; açık(ça), temiz(ce), belirli ve net olarak” sözcüğü ile Uygurca-Çince Sözlük’te geçen *kagas* sözcüğünün aynı olabileceğini ifade eder (Ağca ve Gül 2018: 52). Söz konusu bu çalışmada da burada yapılan etimoloji önerisi kabul edilmektedir.

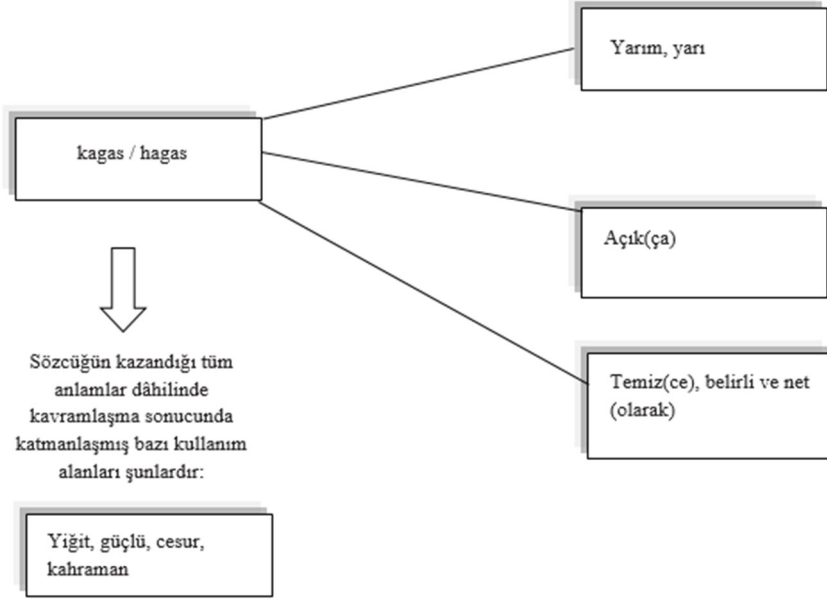
Ele alınan *iris kayas* çift sözünün ikinci unsuru hakkında Ligeti’nin yapmış olduğu *kagas / hagas* “yarım, yarı; açık(ça), temiz(ce), belirli ve net olarak” sözcüğünün UÇS’deki *kagas* ile ilişkili olduğunu kavram alanı ve kullanım alanı dâhilinde bir inceleme amaçlanmıştır. Söz konusu *hagas* sözcüğünün Moğolca sözlüklerde köken

olarak *hag-a*, 1. / *xara* / *haga* “kıрма ve bölme bildiren fiillerden önce kullanılan kuvvetlendirme zarfı” anlamındaki sözcüğüne bakılmalıdır. Bu sözcüğün ve türevlerinin kullanım alanının anlaşılması için şu örnekler verilebilir: *hag-a çabçihu* “kıyısını kesmek”, *hag-a eçikü* “parçalara ayırmak, kırmak”, *hag-a çokihu* “parçalara ayırmak, ezmek” (Lessing 2003: 1395). İbni Mühennâ Lügati’nde de bu yapıyla ilişkili olduğu düşündüğümüz *qayalba* “ayırdı, yardı, parçaladı” maddesinin devam eden açıklaması şu şekildedir: “Mukaddimetü’l- Edeb’te *qaqalaba* şeklinde geçen fiile Türkçe yardı “yardı”, sındırdı “kırdı”, yarıldı “yarıldı” karşılıkları verilir. Klasik Moğolcada *qayalaqu* şeklindedir ve Modern Moğolcada *hagalah* şeklinde “kırmak; bir sınır oluşturmak; sınır çekmek; saç ayırmak; toprağı sürmek vs.” anlamlarında yaşamaktadır. Lessing *hagal-* (*hagalah*) fiiline şu anlamları verir: “kırmak, ayırmak, yontmak, çentmek, kesmek (sert nesneleri), bir çizgi çizmek; bir sınır oluşturmak; sınır çekmek; saç ayırmak; toprağı sürmek; bir konuda bir karar vermek; araştırmak” (Gül, 2016a: 191-192). Ayrıca Şahin’in çalışmış olduğu King Sözlüğü’nde de tanıkladığı “kırmak” anlam alanını karşılayan yapının geçtiği yerleri şu şekilde belirtmektedir: *qaqarqai* (ققرقاي) “kırık” [203c]: Mu. *qaqarqai* [385]; KMo. *qağargai*, MMo. *hagarhay* “kırık, yırtık vb.” (2017: 104).

Verilen tüm veriler ışığında *kagas* / *hagas* sözcüğünün başlangıçta karşıladığı kavram alanı “kesmek ile ilgili” olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Bu kavram alanının zihinde açtığı ve ilerlediği yollar bizi söz konusu olan kullanıma götürecektir. Şöyle ki bütünden parçaya gidilmesi insan zihninde olağan ve zaruri ihtiyaçlardan birisidir. Bu etkiyi biz dil sistematığının pek çok yerinde de görebilmekteyiz. Gerek gramer gerek sentaktik kurulumda gerekse anlamsal konularda insan bilişi daima bütünü parçaya ayırarak daha da derinleştirmeyi ve ayrıntılara dikkat etmeyi güdülemiştir. Kavramların anlamlarını ve kullanım alanlarını da bu etki sayesinde tayin etmişlerdir. Söz konusu *kagas* / *hagas* sözcüklerinin evrilme biçiminde de bunu bariz bir şekilde görebilmekteyiz. Esasen “kesmek, parçalamak” anlamlarını işaretleyen bu yapı zamanla yapılan eylemden çok gerisinde bıraktığı durumu işaretleyen bir yapı olma özelliğine sahip olmuştur. Şöyle ki kesilen ya da parçalanan herhangi bir durum veya nesne en nihayetinde yarım kalmayı, yarımı işaretleyen bir durumu simgelemektedir. Bu sebeple kelimenin ilk anlamı olarak verilen “yarım, yarı” anlamları bu durumun göstergesi mahiyetindedir. İkinci anlam olarak verilen “açık(ça), temiz(ce), belirli ve

net (olarak)” anlamları ise yukarıda da belirtilen parçadan bütüne gidildikçe ayrıntıları ve bilgiyi derinleştirme ihtiyacını karşılamaktadır. Şöyle ki burada temsil edilen “açıklık, temizlik, netlik” kavram alanı aslında ilk anlamdaki “kesmek, parçalamak” eylemlerinin durumuna ve eylemin işleniş tarzına gönderimde bulunarak kesme eylemiyle oluşan sertliğin ve hiddetin bir temsili niteliğindedir. Ayrıca ilk unsurdaki er-e yapısına ve “cesaretli, cüretkâr” anlamına bir gönderimde bulunmaktadır. “cesaretli, cüretkâr, açık ve net olma” kavram alanı eylemin gerçekleştiği andaki durum ile bağdaştırılarak “açık, temiz ve net olmak” kavram alanının işaretleyicisi konumundadır.

Dillerde oluşan ortak düşünüşün bir izdüşümü olarak yukarıdaki özelliklere sahip bir kavramsallaşmaya Türkçede de rastlamak mümkündür. *çat-* eylemi Eski Türkçeden günümüz Türkçesine kadar kullandığımız bir eylemdir. Kazandığı anlam ve izlediği güzergâh doğrultusunda ilk olarak *çat* biçimiyle isim şeklinde gördüğümüz bu yapı “darbe sesi” olarak kullanılırken daha sonra eylemin gerçekleştiği durumun bir timsali niteliğindedir. Öte yandan günümüz Türkçesinde bu isimden evrilen *çat-* eylemi sözlükte “bitişmek veya bitıştirmek, bir araya gelmek veya getirmek” anlamlarındadır.⁷ Söz konusu olan eylem gerçekleştiği sıradaki olumsuzluğu barındırarak çatış- gibi olumsuz bir kavram alanını temsil etmeye evrilmiştir. Oysa ki eylem yalnızca “bir araya gelmeyi” işaretleyen bir yapıdır. Kısacası burada eylemin gerçekleşmesi neticesinde ilk kazandığı olumsuzluk etkisi evrildiği diğer yapılarda da devam ettirilerek kavramsallaşmaya gidilmiştir.

Söz konusu *iris kagas* yapısı burada sayılan anlam alanları içerisinde çift söz olmaları sonucunda birbirlerini tamamlayan ya da birbiriyle aynı anlam alanını işaret edebilecek sözcüklerin kullanımı söz konusu olmalıdır. Bu bakımdan ilk unsurda yer alan *er-e > er > ir* kavramının anlam alanının bir sonraki unsurla da uyumlu olması

⁷ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C3%A7at> (Erişim Tarihi 11.10.2022)

gerektiği koşulunu da göz önünde bulundurularak temsil ettiği anlam “erkek, adam” gibi anlam alanlarından çok “cesur, yürekli, yiğit” anlam alanlarını işaretlediğini söyleyebiliriz. *hagas* sözcüğü ile beraber ere sözcüğünün Ağca ve Gül’ün de belirttiği gibi “bir kişiyi tanımlayan sıfatlar” olarak ele alınması gerektiği kanısına biz de katılmaktayız. *kagas* / *hagas* yapısının ilk anlamında kazanmış olduğu eylemsel bir hiddet ve sertliğin işaretleyicisi olarak kullanıldığını ve zamanla da *iris kagas* gibi kullanımlarla da bu hiddet ve sertliğin insanları tasvir eden bir yapı biçimini aldığını söyleyebiliriz. Söz konusu bu çift sözün kazanmış olduğu anlamlardan hariç kullanım esasına göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtmek yerinde olacaktır. Öte yandan günümüz Türkçesinde aynı düşünüş tarzını bugünkü “*açıkça söyle-*”, “*açık yüreklilikle söyle-*” gibi yapıların varlığıyla ve herhangi bir olayda “net olunması” gibi durumlarda da aslında işaretlenen esas kavram alanının “cesur ve yürekli olmak” olduğunu belirtmek gerekiyor. Art zamanlı kullanımda da eş zamanlı kullanımda da katmanlaşan bir anlatım söz konusudur.

qaş “yeşim, yeşim taşı” < Mo. has /xac / has

qaş (P444) sözcüğü UÇS’te “yeşim, yeşim taşı” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 162). Sözcük, Lessing sözlüğünde (2003: 1452) “kaş, yada taşı, yeşim taşı; özellikle soylu ve değerli şeyleri nitelemek için mecaz olarak kullanılır” anlamları tanıklanmıştır. Kelime Modern Moğolcada haş (haş çuluu) şeklinde “çok renkli, süs eşyalarında kullanılan değerli taş” anlamında karşımıza çıkar (Ağca ve Gül 2018: 53)⁸.

qatag’la- / qatag’layu “ uğraşmak, meşgul olmak, yapmak, yerine getirmek; korumak, saklamak, mesul olmak” Mo.< hadagla- /хадгалах/ hadgalah

qatag’la- (P955) ve *qatag’layu* (P669) sözcükleri UÇS’te “uğraşmak, meşgul olmak, yapmak, yerine getirmek; korumak, saklamak, mesul olmak” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 162). Bu sözcük, Lessing sözlüğünde (2003: 1391) “korumak, saklamak, koruma altına almak; hapiste tutmak” anlamları tanıklanmıştır. Sözcüğün kökeni hakkındaki bilgiler kesin olmamakla birlikte Moğolca olduğu düşünülen bir sözcüktür. Eski Türkçede var olan katıg sözcüğünden türemiş olabilir.

Ağca ve Gül, Lessing sözlüğünde geçen *hadagla-* ile *qatagla-* sözcüğü birbiriyle ilişkili olduğunu ve fiilin Modern Moğolcada “muhafaza etmek, koruma altına almak” manasında *hadgalah* şeklinde yaşamakta olduğunu belirtmişlerdir (2018: 54).

qıragu “kırağı, çiğ” < Mo. kiragu(n) /хяруу / hiyarū

qıragu (P15) sözcüğü UÇS’te “kırağı, çiğ” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 162). *qıragu*, Lessing sözlüğünde (2003: 748) “kırağı” anlamıyla tanıklanmıştır. Sözcük Empathy sözlüğünde ise (2008: 591) “хяруу /hyaruu/ is. kırağı. “~унах” kırağı düşmek” şeklinde tanıklanmaktadır. Sözcük Klasik Moğolcada da Modern Moğolcada da kullanılan bir sözcüktür.

qula “bir çeşit at cinsi, sarı at” < Mo. hula /хул / hul

qula (P832) sözcüğü UÇS’te “bir çeşit at cinsi, sarı at” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 163). *qula*, Lessing sözlüğünde (2003: 1517) “kula, açık kahve renkli; esmer, koyu kumral, doru; omurga boyunca kara çizgileri olan, kuyruk ve

⁸ Detaylı bilgi için bkz. F. Ağca ve B. Gül (2018) “Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanında Geçen Moğolca Sözcükler”.

yelesi kara at.” anlamlarıyla tanıklanmaktadır. Empathy sözlüğünde (2008: 581) “хул /hul/ is. 1. kırmızı konulan büyük tahta fiçı. 2. alaca renkli at” anlamları ile tanıklanmaktadır.

qulan “yabani katır, yaban eşeği” < Mo. hulan /хулан / hulan

qulan (P832) sözcüğü UÇS’te “yabani katır, yaban eşeği” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 163). *qulan* sözcüğü, Lessing sözlüğünde (2003: 1518) “kulan, Asya bozkırlarının yaban eşeği” anlamlarıyla tanıklanan sözcük Klasik Moğolcada kullanılan bir sözcüktür. Ses benzerlikleri birbirine benzemesi bakımından dikkat çekmektedir.

quyaq “zırh, kabuk” < Mo. **quyaq** “zırh, örme zırh”

quyaq (P406) sözcüğü UÇS’te “zırh, kabuk” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 163). Sözcük Şahin (2017: 73) tarafından *quyaq* (قىق) “zırh” [204c]: Müh. *quyaq* [225]; Ter. *quyaq* [67a]; KMo. *quyağ* (Çoimaa 2006: 1097). MMo. *huyag* “zırh, örme zırh; zırlı asker” yerlerde geçtiği tanıklanmıştır.

Ayrıca Gül (2022: 36; 2016:216), Moğolca askeri terminoloji yazısında *quyaq* sözcüğüyle ilgili “zırh, örme zırh” şekliyle eserlerde *quyaq* biçiminde geçtiğini belirtir. Ayrıca Klasik Moğolcada bu kelime *quyaq* şeklinde olduğunu Modern Moğolcada *huyag* “zırh, örme zırh; zırlı asker” biçiminde yaşadığını ifade eder.

kers “gergedan” < Mo. kers ~ kiris /кирс / hirs

kers (P222) sözcüğü UÇS’te “gergedan” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 164). *kers* sözcüğü, Lessing sözlüğünde (2003: 751) “gergedan, mitolojideki ata benzeyen tek uzun boynuzlu hayvan” anlamlarıyla tanıklanmaktadır. Sözcük Empathy sözlüğünde (2008: 571) “хэрс /hers/ is. gergedan” şeklinde tanıklanmaktadır. Sözcük köken bakımından kesinliğe kavuşmuş değildir.

kesetgü “yasak, yasaklanmış” < Mo. kese- /хесех / hesesh

kesetgü (P659) sözcüğü UÇS’te “yasak, yasaklanmış” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 164). Sözcük, Lessing sözlüğünde (2003: 731) “düzeltmek, doğrultulmak” anlamları tanıklanmıştır. Sözlüksel anlamına bakıldığında “yasak” anlamı ile anlamsal bir bağ içerisindedir. Yasak olgusu ile yanlış davranışların düzeltilmesi durumu sözcüğün gelişimine de yansımış durumdadır. *kese-* kökünden türediği anlaşılan kelimenin *kese-t-gü* şeklinde bir gelişim gösterdiği söylenebilir.

kezig “sıra, nöbet” < Mo. kesig /хишиг: хешиг / hişig, heşiğ

kezig (P879) sözcüğü UÇS’te “sıra, nöbet” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 164). *kezig* sözcüğü Lessing sözlüğünde (2003: 733) “lütuf, iltifat, hayır dua, kutsama; iyi şans veya iyi talih; talihin iyiye dönmesi, şansın açılması; değişme, değişim, dönme; nöbetleşme, nöbet değiştirme” anlamları tanıklanmıştır.

Osman Nedim Tuna, Türkçede “*nöbet ve sıra*” manasında kullanılan kelimeler “*parça*” ile ilgili olup kes-, ged- < kert- fiillerinden türetilmişlerdir. “sıra; dolaşma” kavramları aynı zamanda, kez- > gez- fiili ile ifade edildiğini belirtmiş ve sözcüğün varyantları üzerinde durmuştur (1972: 230).

murki “budala, deli; akılsız, kaba” < Mo. bolki /болхи / bolhi

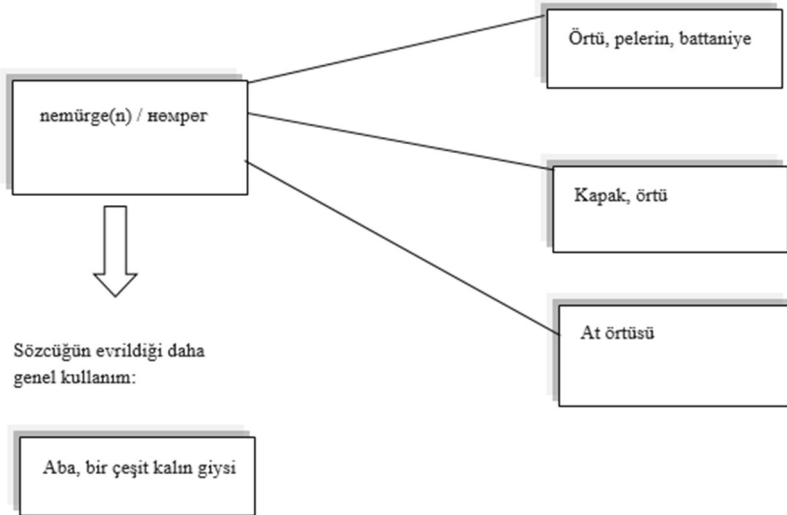
murki (P314) sözcüğü UÇS’te “budala, deli; akılsız, kaba” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 167). Sözcük, Lessing sözlüğünde (2003: 189) “aptal,

budala, beceriksiz, marifetsiz; yavaş, ağır; parlatılmamış, terbiye edilmemiş; aciz, sakar; resmi yazışmalarda, kendi kendine atfen yazar tarafından kullanılan alçak gönüllülük ibaresi: aciz kulunuz... gibi” anlamları tanıklanmıştır. Sözcük Empathy sözlüğünde (2008: 420) “болхи /bolhi / s. kalın, kaba, nazik olmayan” biçiminde tanıklanmıştır. Bu sözlükte yer alması bakımından Modern Moğolcada da kullanıldığı söylenebilir.

murki sözcüğü UÇS’te kökeni açıklığa kavuşamamış sözcüklerdendir. Çince karşılığı *yü-jên* “a fool, a blockhead” olduğunu belirten Yunusoğlu, kökünün Moğolca olabileceğini de belirtmiştir (2012: 132). Fonetik ve morfolojik olarak yakınlıkları dikkate değerdir.

nemürge “aba, bir çeşit kalın giysi” < Mo. nemürge(n) ~ nömürge(n) / нөмрөг / нөмрөг

nemürge (P928) sözcüğü UÇS’te “aba, bir çeşit kalın giysi” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 167). *nemürge*, Lessing sözlüğünde (2003: 898) “örtü, pelerin, battaniye; kapak, örtü; at örtüsü, haşa” anlamlarıyla tanıklanmıştır. Modern Moğolcada da kullanılan sözcük, Empathy sözlüğünde (2008: 489) “нөмрөг /nömürög / is. örtü, kaplama, bez” anlamlarıyla tanıklanmıştır. UÇS’te köken bakımında açıklığa kavuşturulamamış sözcükler arasındadır. Yunusoğlu açıklamalar kısmında üzerinde durmaktadır (2012: 143). *nemürge* sözcüğü Moğolca *nemür-* ~ *nömür-* eylemimden türemiş olup “нөмөрлөх /nömörlöh / f. sığınak yapmak, barınak yapmak”, “нөмөрдүү/nömördu/ s. sığınmış, barınmış, koruma altına girmiş” biçimlerinde türevleri de mevcuttur (Empathy 2008: 489).

Söz konusu sözcük yalnızca belli bir alanın karşılığı olarak kullanılırken bu anlam ve kullanım daha da genişleyerek sözcüğün anlamı örtü > daha karmaşık ve genel olan elbise/aba anlam alanlarının işaretleyicisi konumundadır.

***sagurt** “karışık, çeşitli” < Mo. samagura- /camyypax / samurah

**sagurt* (P530) sözcüğü UÇS’te “karışık, çeşitli” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 169). Sözcük, Lessing sözlüğünde (2003: 1036) “karışık ve

düzensiz olmak, çalkanmak; alt üst olmak, dağınık olmak; karışık, düzensiz, dağınık ve bozuk olmak; kanun dışı ilişki yaşamak, kanuna aykırı cins münasebette bulunmak, zina yapmak” anlamları tanıklanmıştır. Sözlükte, *samagun*, *samaguragul*-, *samagural*, *samagurha*- şeklinde türevleri vardır. Sözcük Empathy sözlüğünde (2008: 203, 292) “camyyıcah” sözcüğü “düzensizlik” anlam alanlarını işaretleyen örneklerde ve madde başlarında yer almaktadır.

UÇS’te anlam bakımından açıklığa kavuşturulamayan sözcükler arasındadır. Sözcüğün karşısına /?/ işareti koyulmuştur. Çince anlamından yola çıkılarak “karışık, çeşitli” anlamları verilmiştir. İki sözcüğün de işaretledikleri anlam alanları “karışık, düzensiz” üzerine kurulu olması aralarında bir ilişki olabileceğini akla getirmektedir. Dolayısıyla iki sözcüğün de anlam alanlarının ortaklığı ve biçimsel benzerliği sayesinde ortak çıkış noktalarına sahip oldukları öne sürülebilir.

Yunusoğlu, *sagurt* sözcüğü için açıklamalar kısmında sözcüğün kökeni hakkında görüşler öne sürmektedir (2012: 135).

samur “çam fıstığı, çam tohumu” < Mo. samur /camap / samar

samur (P167) sözcüğü UÇS’te “çam fıstığı, çam tohumu” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 169). Sözcük Lesing sözlüğünde (2003: 1038) “sedir ağacının kozalağı” anlamıyla tanıklanmıştır. Sözcükler birbiriyle anlamsal olarak ilişki içerisinde. “çam fıstığı veya tohumu” kozalak içerisinden çıkarıldığı için anlamsal farklılaşmalar olsa da çıkış noktalarının ortak olduğu öngörülebilir.

Sözcük İbni Mühenna Lügati’nde tanıklanmaktadır. Gül (2016: 217) samur madde başında “ceviz; huş ağacı, sedir ağacı” anlamlarını vermiştir. Söz konusu madde başında Poppe’nin sözcüğü okuyuşunun doğru olduğuna değinen Gül, kelimenin Arapça karşılığı olarak “ceviz” olarak belirtmektedir. King Sözlüğü’nde *samur modun* ağaç ismine Türkçe *calyoza ayaçı* karşılığının verildiğini aktarmaktadır. Ayrıca Gül Modern Moğolcada “huş ağacı; fındıkgiller tütünden olan ağaçlar; fındığa benzer kuruyemiş vb.” anlamlarında *samar* kelimesinin kullanıldığını, Klasik Moğolcada ise *samur* şeklinde olduğunu da eklemektedir (2016: 217).

simtag “tembel, avare, aylak, ihmalkâr” < Mo. simda- /шамдах / şamdah

simtag (P688) sözcüğü UÇS’te “tembel, avare, aylak, ihmalkâr” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 170). Sözcük, Lessing sözlüğünde (2003: 1099) “hızlanmak, çabuk olmak, çabuklaşmak, acele etmek; gayret etmek, çaba harcamak, emek vermek” anlamlarıyla tanıklanmıştır. Sözcük simda- eyleminden türediğini belirtmek gerekir.

soyurqa- “sunmak, takdim etmek; merhemet etme, acımak” < Mo. soyurha- “lütfetmek, bağışlamak, ihsan etmek”

soyurqa- sözcüğü UÇS’te “sunmak, takdim etmek; merhemet etme, acımak” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 171). Sözcük Lessing sözlüğünde (2003: 1123) “lütfetmek, bağışlamak, ihsan etmek” anlamlarında tanıklanmıştır. Söz konusu sözcük oldukça canlı bir kullanım alanına sahip olmuş bunun yanında çoğu kültür ve dille temas halinde olmuştur. Sözcüğün kullanım sıklığı açısından tercih edilme oranı yüksektir. Örnek olması açısından Mukaddimetü’l Edeb’te geçen kullanım alanları şu şekildedir: **suyurğal*: bağış, *s. gacar*: tımar arazisi, *s. morin*: bahşış at, *suyurğaba tengri tüni ere’üni*: allah onun günahını bağışladı, *suyurkaba tüni*: onu terbiye etti, *suyurkabalar*: bağış verdiler, *soyurkal*: lütuf (Kaçalın 2017: 147- 148).

Sözcüğün bugünkü Moğolcada “hediye etmek” anlamıyla kullanılması köken önerisi bağlamında önemlidir (Ağca ve Gül 2018: 57). Türetilen ve kullanılan sözcüğün kullanım sıklığı ve anlam çeşitliliği buradaki öneri için önemlidir. Kullanım alanlarının farklılığına bakıldığında kelimenin kullanım sıklığının fazlaca olduğu çıkarılabilir. Bu sayede sözcük üzerine düşünülerek farklı yollar açan anlam alanlarının işaretleyicisi konumuna gelmektedir. Bu bakımdan önemli olan sözcüğün kökeni ve kullanımı açısından Ağca ve Gül (2018: 57) detaylı bilgi vermiştir. Osman Nedim Tuna (1972: 240), Gizli Tarih’ten itibaren Moğolcanın hemen hemen bütün tarihi devirlerinde soyurka- fiilinin tanıklandığını ve kullanılan Moğol dillerinde de bu durumun aynı şekilde devam ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Ölmez (2010)’in *soyurgal* kelimesi üzerine yazmış olduğu makalesi da dikkate değer bilgiler sunmaktadır⁹.

šoñqar “sonkur kuşu, doğan, şah” < Mo. singhur ~ şonghur /шонхор / şonhor

šoñqar (P223) sözcüğü UÇS’te “sonkur kuşu, doğan, şah” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 171). Sözcük Lessing sözlüğünde (2003: 1104) “şahin, doğan” anlamlarında tanıklanmıştır. Bir diğer sözlük olarak Empathy sözlüğünde (2008: 603) “шонхор /şonhur /s. şahin, doğan” anlamıyla tanıklanmıştır.

Ağca ve Gül (2018: 58), şoñqar sözcüğüyle ilgili Kaşgarlı’nın sözlüğünde yırtıcı kuşlardan birinin adı, “sungur” şeklinde geçen ve “togrı”dan daha küçük” olduğunu belirtmiştir. Dorfer (TMEN I, §237, s.360-362) ise sözcüğün gelişimi ve değerlendirmesini uzunca ve detaylı bir şekilde yapmıştır. Bu maddede sözcüğü Moğolcada şoñqor olarak tanıklandığını ve birkaç dile ödünçlendiğini öne sürmüştür.

tagı “yabani” < Mo. taki / тахь / tahi

tagı (P236) sözcüğü UÇS’te “yabani” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 172). Sözcük, Lessing sözlüğünde (2003: 1189) “vahşi at” anlamında tanıklanmıştır. Sözcük Empathy sözlüğünde (2008: 528) “тахь /tayh/ is. vahşi veya yabani at” şeklinde tanıklanmıştır. Empathy sözlüğünde de yer alması bakımından dikkat çekmektedir. Modern Moğolcada kullanılması muhtemel bir sözcük durumundadır.

tañsuq “seyrek, nadir, fevkalade” < Mo. tangsug /тансар / tansag

tañsuq (P791) sözcüğü UÇS’te “seyrek, nadir, fevkalade” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 172). *tañsuq* Lessing sözlüğünde (2003: 1201) “tatlı, nefis, lezzetli; hoş, keyifli; harika, güzel, müthiş; zevk, haz” anlamlarıyla tanıklanmıştır. Empathy sözlüğünde (2008: 526) “тансар/tansıg/ s. tatlı, nefis, lezzetli, hoş, harika” anlamlarıyla verilmiştir.

Sözcüğün, edindiği anlam alanları daima olumluyu işaretlemekte. Sözcük türevi bakımından da “narin, güzel, hoş, tatlı” gibi anlamlar etrafında şekillenmektedir. Mesela Empathy sözlüğünde (2008: 526) sözcüğün türevlerine bakıldığında “тансарлах/tansıgıh/ f. 1. ağzının tadını bilmek, zevk almak. 2. şefkat göstermek” örneğini ya da Lessing sözlünde (2003: 1201) yer alan “tangnamsıgtay: harika, müthiş, mükemmel, şaşırtıcı, hayret verici” şeklinde tanıklanması UÇS’te yer alan anlam ile Moğolca olan tangsug sözcüğünün benzer çıkış noktasına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Ölmez (2010) “Dil Verileri Işığında soyurgal ve Kökeni”.

tomaγ-a “kürk şapka” < Mo. **tomağa** “takke, başlık”

tomaγ-a sözcüğü UÇS’te “kürk şapka” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 174). Moğolcada tanımlayamadığımız *tomaγ-a* yapısı için aşağıdaki açıklama önemlidir:

“Çağatayca dışında Oğuzcada da tespit edilen sözcüğün Schönig’in ve Doerfer’in çalışmaları verdikleri bilgiye göre İzmir’de *tomaka* ‘başa takılan kadın ziyneti’ anlamıyla kullanılmaktadır. Çalışmasının Moğolca kısmında sözcüğe yer veren Doerfer, Ana Türkçe **tomaqā* biçiminin Moğolcaya *tomaga* olarak geçmiş olabileceğini düşünür. Ancak ona göre üç heceli biçim Moğolcadır. Doerfer ayrıca Cleaves’in sözcüğün kökeni Mo. tomu- eylemine dayandığını belirtir. Çağatayca *tomağa*’nın Moğolcaya *tomuğa* biçiminden geldiğini belirten Rasanen sözcüğün, Kazakçada *tomağa*, Teleüt’te *tomoğo* biçimlerinin olduğunu da belirtir (Akr: Zuhul Ölmez (2013: 3376))”.

***torug** “?” ***yagal** “?” < Mo. turug ~ torug / тугар / турар

**torug* ve **yagal* (P471) sözcükleri için UÇS’te anlamlarının karşılıklarına /?/ işareti konulmuştur (Yunusoğlu 2012: 174). *torug* sözcüğü Lessing sözlüğünde (2003: 1302) “ölçü, ölçek; büyüklük, yükseklik, miktar ve sınır ölçüsü; büyük kocaman (hayvan)” anlamları tanımlanmıştır.

İki sözcük de anlamlandırma bakımında sözlükte belirsizlik içerisindedir. Karşılıklarına /?/ koyulmuş yalnızca **torug* sözcüğü için “bir çeşit geniş giysi (koluyla gövdesi bir olan)” şeklinde belirsiz bir açıklama yapılmıştır. Bu anlam dâhilinde temsil ettikleri anlam alanı “büyük veya geniş elbise, bez” ile ilgili olması muhtemeldir.

Yukarıdaki işaretlenen anlam alanının daha iyi anlaşılması için şu açıklama yerinde olacaktır. UÇS’te tanımlanan bir de *yaglıq* “mendil, başörtüsü” sözcüğü vardır. Bu sözcüğün de kökeni hakkında hiçbir bilgi yer almamaktadır. Wilkens sözlüğünde (2021: 854) *yaglıq* sözcüğü *yaglık* “bez” şeklinde tanımlanması *yaglık* ile *yagal* sözcüklerinin ilişkili olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Bu bulgular ışığında **torug* ve **yagal* sözcüklerinin işaret ettiği anlam alanı yukarıda da belirtildiği gibi “büyük veya geniş elbise, bez” anlam alanını işaret etmektedir.

Sonuç olarak **yagal* sözcüğünün anlamı da göz önüne alarak **torug* sözcüğünün Moğolcadaki anlamı ile ilişkisi dikkate değerdir.

tugluqa “miğfer, tolga” < Mo. dugulga-a / дуулга / дүлга

tugluqa (P405) sözcüğü UÇS’te “miğfer, tolga” anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 175). Lessing sözlüğünde (2003: 431) “miğfer, tolga, başlık” anlamlarıyla sözlükte tanımlanmıştır. Fonetik bakımdan benzerlikleri dikkate değerdir. Fonetik olarak d > t değişmesi Moğolca ve Türkçe arasında sıklıkla görülen bir değişimdir.

Poppe Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükler arasında inceler ve şu bilgiyi verir: *toṽulğa* “miğfer, kask, tolga” < Mo. *duğulğa* < **dağulğa* şeklinde gösterir. Doerfer’in TMEN’de *türk* maddesini açıklarken bu sözcüğe değindiği de bilinmektedir (Akt.: Çiçek 2015: 73).

tüşit- “belirlemek, isimlendirmek; memur tayin ederek göndermek, vazifeye göndermek” < Mo. tusiya- / тушаах / тушāh

tüſit- (P873) sözcüğü UÇS'te "belirlemek, isimlendirmek; memur tayin ederek göndermek, vazifeyle göndermek" anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 176). Lessing sözlüğünde (2003: 1304) "vermek, devretmek, teslim etmek, gözetimine vermek, emanet etmek, yüklemek, hizmetine veya yararına sunmak; yetkilendirmek, görevlendirmek" anlamları tanıklanmıştır. *tüſit-* ve *tusiya-* eylemleri işaretledikleri anlam alanı aynı olduğunu söyleyebilir. Her iki sözcük de "görevlendirme, yetki sahibi etme" anlam alanlarını işaretlediği için ortak çıkış noktasına sahip olduğu öne sürülebilir.

tüſit- eylemi Moğolca olan *tüſimel* sözcüğünü de akıllara getirmektedir. *tüſimel* "bakan, vezir" gibi rütbe adlarını ifade ediyor. Bu kavramların faaliyetlerini ise *tüſit-* eylemi ile karşılandığı sonucuna varılabilir.

uſık ~üzük "hece, harf, alfabe, yazı, yazı yazmak; yazı, harf, hece, ses" < Mo. üsüg /ycer / üsüg ~ üjik

uſık (P528) ve *üzük* (P776) sözcükleri UÇS'te "hece, harf, alfabe, yazı, yazı yazmak; yazı, harf, hece, ses" anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 177). *uſık* sözcüğü Lessing sözlüğünde (2003: 1565) "harf, yazı" anlamıyla tanıklanmıştır. Empathy sözlüğünde (2008: 559) "үсэг/usıg/ is. harf, yazı. "бичиг"-"yazı". "кирилл"-"kiri" harf, "том"-"büyük harf. "жигжиг"-"küçük harf. "дармал"-"kitap yazısı, "бичмэл"~"el yazısı, "гарын"-"imza"~"врөгч" kelime yerleştirme, "үсгийн дүрэм" yazım kuralları" şeklinde tanıklanan sözcüğün türevlerinin de dikkate değerdir. Empathy sözlüğünde yukarıdaki madde başının haricinde "үсэглэл /usıgil / is. imla, yazım, harfleri teker teker söyleme" ve "үсэглэх /usıglih / f. harf harf okumak, heceleme" şekilleriyle de tanıklanması Modern Moğolcada yaygın bir şekilde kullanıldığını göstergesidir.

Yunusoğlu *uſık* sözcüğünün kökeni için /?/ işareti koymuş, *üzük* sözcüğünün problemli olduğunu belirtmiştir. Açıklamalar kısmında *uſık* ve *üzük* sözcüklerinin kökeninin ilişkili olabileceğine değinmiştir (2012: 139). Yunusoğlu, buradaki açıklamasında *üzük* sözcüğünün Clauson'un belirttiği gibi Soğdca kökenli olabileceğini belirtmiştir.

Yine Yunusoğlu metinde geçen *üzük* sözcüğünün *üzük sabgaq* biçimiyle kullanıldığını Çince karşılığının ise "shēng-hsi "sound; noise; information" (ses, haber) olduğunu belirtmiştir. *uſık* sözcüğü için "*bitig uſık*" şekliyle geçtiğine değinir.

Yukarıdaki verilen bilgiler ışığında *uſık* sözcüğünün Eski Türkçedeki ve Moğolcadaki anlamsal ve biçimsel benzerliklerinin dikkate değer olduğunu ve iki sözcüğün ilişki içerisinde olup Moğolca bir sözcük olduğu kanısına varılabilir.

yasa- "yapmak, düzene sokmak, hazırlamak" < Mo. casa- /засах / zasah

yasa- (P675) sözcüğü UÇS'te "yapmak, düzene sokmak, hazırlamak" anlamlarını karşılamıştır (Yunusoğlu 2012: 178). *casa-* sözcüğü Lessing sözlüğünde (2003: 1606) "yasamak, sıraya koymak, düzenlemek, düzeltmeler yapmak, onarmak; geliştirmek, değerini arttırmak; donatmak, süslemek; iğdiş etmek, burmak" anlamlarıyla tanıklanmıştır. Empathy sözlüğünde (2008: 453) "жасаа(н) /casaa / /s.yıllık yapılması gereken, yıllık görev, yıllık plan" ve "жасаалах /casaaläh / f. yıllık görevi yerine getirmek" biçimleriyle tanıklanmış olan sözcük Moğolcadır.

UÇS'te madde başı olarak yer alan *yaſan-* "süslenmek, giyinip kuşanmak, hazırlanmak" eylemi de yine Moğolca *yasa-* eyleminden türeyen bir eylemdir

(Yunusoğlu 2012: 178) Lessing sözlüğünde (2003: 1590) yer alan Moğolca cala-sözcüğü “doğrultmak, düzeltmek; dümene geçmek, yönetmek; sığırları çayıra sürmek, gütmek” casa- eylemiyle birebir ilişkili sözcüklerdendir. *yasa-* sözcüğün yalnızca *Et-Tuhfetu’z-Zekeriyye fi’l-Lugati’t-Türkiyye*’de tanıklandığını belirten Çiçek (2015: 86) Mo. casa- “düzenlemek” eyleminden Türkçeye ve Farsçaya geçtiğini ve her iki dilde de yasa- “düzenlemek, düzene sokmak” biçimiyle kullanıldığını belirtmektedir. Clauson “inşa etmek, kurmak, ayarlamak, planlamak, sıraya koymak” anlamlarının karşılığında verilen yasa- eylemi için Moğolca olduğunu belirtmektedir (1972: 974).

Kaynakça

- Ağa, F. ve Gül B. (2018). Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanında Geçen Moğolca Sözcükler. *Türkbilgi Dergisi*, 36, 47-62.
- Aksan, D. (2017). *Anlambilim -Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi-*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Çiçek, S. E. (2015). Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 63(1), 49-98.
- EMPATHY** → Bayarnyam, A., Lhagvajav, N. ve Akbaş, Y. (2008). *Türkçe Moğolca Sözlük*. Ulaanbaatar: Empathy.
- Gabain, A. V. (1941). *Altürkische Grammatik*, Hamburg.
- Gül, B. ve Şahin, U. (2022). Arap Harfli Çok Dilli Sözlüklerde Moğolca Askerî Terminoloji. *Türkologia*, 112, 30-41.
- Gül, B. (2020). Türkçe ve Moğolca İlişkisi Üzerine. Kürşat Yıldırım (Ed.), *Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar Dil- Tarih- Kültür* (s.119-134) içinde. İstanbul: Türk Ocağı İstanbul Şubesi Yayınları.
- Gül, B. (2016a). *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gül, B. (2016b). İbni Mühenna Lügati’indeki Moğolca Akrabalık Adları, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 24, 209-217.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II* (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Li, Yong- Song (2015). Huá-yí-yi-yü’daki Uygurca Malzeme ve Sorunları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 63(1), 24-35.
- Ölmez, M. (2010). Dil Verileri Işığında *soyurgal* ve Kökeni. *Trans-Turkic Studies Festschrift in Honour of Marcel Erdal* (s. 167-175) içinde. İstanbul.
- Ölmez, M. (2007). On Mongolian *asara-* “to nourish” and Turkish *aşa-* “to eat” From Middle Mongolian to Modern Turkic Languages. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 17, 237-247.
- Ölmez, Z. (2013). Çağataycadaki Moğolca Sözcükler. *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı* (s.3371-3377) içinde. C.3, Ankara: TDK Yay.
- Poppe N. N. (2017). *Mukaddimetü’l Edeb: Moğolca- Çağatayca Sözlüğü* (Haz. Kaçalin S. Mustafa). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Şahin, U. (2017). *Rasulid Hexaglot: The King’s Dictionary’nin Moğolca Söz Varlığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Şçerbak A. (2019). *Eski Dönem Türk- Moğol Dil İlişkileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tuna, O. N. (1972). Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I, *Türkiyat Mecmuası*, XVII, 209-250.
- Tuna, O. N. (1976). Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler II, *Türkiyat Mecmuası*, XVIII, 281-314.
- TMEN** → Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Wiesbaden: Akademie der Wissenschaften und der Literatur.
- Yunusoğlu, M. K. (2012). *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Eski Uygurcanın El Sözlüğü)*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/cat> (Erişim Tarihi 11.10.2022)

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dar> (Erişim tarihi 08.10.2022)

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/deve> (Erişim Tarihi 11.10.2022)